

KUTADGU BİLİG'DE SIFIR FONKSİYONLU YAPIM EKLERİ

Menşure AŞCI*

ÖZ

Türk dili ve kültüründe çok önemli yeri olan *Kutadgu Bilig*, gerek dilinin orijinalliği gerekse muhtevası nedeniyle yüzyıllar boyunca Türklük âlemi için kılavuz niteliği taşıyan eserlerden biri olmuştur. Bu eser, edebî değeri yüksek, dil kullanımı fevkalade; sosyoloji, psikoloji, devlet yönetimi, mutlu olma gibi konuları işleyen manzum, öğretici bir eserdir. *Kutadgu Bilig*, hakkında şimdiye kadar bin iki yüze yakın bilimsel araştırma yapılmasına rağmen hâlâ çözüm bekleyen sırlar barındırmaktadır. Bu çalışmada, Kutadgu Bilig'de eklendiği biçimbirime yeni bir anlam katması beklenen ama bu yönden "sıfır" fonksiyonda olan, anlama hiçbir şekilde yenilik katmayan yapım eklerinden bazıları tespit edilip incelenmiştir. *Sıfır fonksiyonlu ekler* yahut *eklerin fonksiyonsuzluğu* kavramı, Ahmet Bican Ercilasun'un *Kutadgu Bilig -Fiil-* adlı eserinde sıkça kullanılmıştır. {-n-} ekinin fonksiyonsuzluğuna değinen Ercilasun, *bazen herhangi bir fonksiyona bağlı olmadan fiilden fiil yapar*, notunu düşmüş, ekin fonksiyonsuzluğunun eserde sık rastlanan ilginç bir hâl olduğuna dikkati çekmiştir. Bu çalışmanın ilham kaynağı bu cümledir. Metinde anlamca sıfır fonksiyonlu yapım eklerinden bazıları tespit edilmiş; ekin fonksiyonsuzlaşmadan önceki işlevi, eklendiği sözlük birimdeki durumu belirtilmiştir. 11'inci yüzyıldan önce ve sonrasındaki metinlerde ekin ve eklendiği sözlük birimin durumu gösterilmiş, ek hakkında dil bilimcilerin tespitleri verilmiştir. Nihayet Kutadgu Bilig'de ekin geçtiği sözcük, beyit ve Türkiye Türkçesine çevrilmiş hâli çalışmaya eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, dil bilimi, şekil bilgisi, sıfır fonksiyonlu yapım ekleri.

DYSFUNCTIONAL DERIVATIONAL SUFFIXES IN KUTADGU BİLİG

ABSTRACT

Kutadgu Bilig, which has a very important place for the Turkish language and culture, has been one of the works that have been a guide for the Turkish world for centuries due to both the originality of its language and its content. This work is a poetic, educational work with high literary value, extraordinary use of language; dealing with topics such as sociology, psychology, state administration, and happiness. Kutadgu Bilig still contains secrets that await solution despite the fact that nearly one thousand and two hundred scientific studies have been conducted on it. In this study, some of the derivational suffixes in Kutadgu Bilig, which are expected to add a new meaning to the morpheme to which they are added, but which have a "zero" function in this respect and do not add any innovation to the meaning, have been identified and examined. The concept of dysfunction derivational suffixes or dysfunctional derivational suffixes is frequently used in Ahmet Bican Ercilasun's work *Kutadgu Bilig -Fiil-*. Ercilasun, who touched upon the dysfunctionality of the {-n-} suffix, noted that sometimes it makes a verb from a verb without being connected to any function, and drew attention to the fact that the dysfunctionality of the suffix is an interesting situation frequently encountered in the work. The inspiration for this study is this sentence. Some of the derivational suffixes with zero semantic function have been identified in the text; the function of the suffix before it became dysfunctional and its status in the lexical unit to which it is added have been indicated. The status of the suffix and the lexical unit to which it is added in the texts before and after the 11th century have been shown, and the findings of linguists about the suffix have been given. Finally, the word, couplet and the Turkish translation of the suffix in Kutadgu Bilig have been added to the study.

Keywords: Kutadgu Bilig, linguistics, morphology, dysfunctional derivational suffixes.

Giriş

Diller bir ev gibi düşünülduğünde, sözcükler, bu evin duvarlarını ören tuğlalar olarak görülebilir. Sözcükler bir dil için çok önemli öğelerdir ama dilin her şeyi değildirler. Nasıl ki ev üst üste yığılmış bir tuğlalar bütününden oluşmuyorsa, dilleri de sadece sözcükler-

Gönderilme Tarihi: 22.12.2024

Kabul Tarihi: 25.03.2025

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Selçuklu / KONYA; ORCID: 0000-0002-3938-4828. E-posta: mensuuascii@gmail.com, mensuasci@selcuk.edu.tr

den müteşekkil yapılar olarak görmemek gerekir. Sözcükler anlamları olan sözlük birimlerdir ama tek başlarına bir iletişim aracı değildirler. Muhteşem bir düzenin parçası olan sözcükler, bağlamda cümlelerdeki yerine, görevine ve işlevine göre bir değer oluştururlar. Bağlam içerisindeki her sözcük etrafındaki diğer sözlük birimlerle oluşturduğu ilişki ağı içerisinde bütünü bir parçasını oluşturur.

Her sözlük birim, ilkin temel bir anlama sahiptir. Zamanla dilin ihtiyacına uygun bir şekilde söz konusu sözlük birimin anlamında farklı durum ve nedenlerle çeşitlilikler oluşabilir; yeni kullanım alanlarında yeni kavramları karşılar hâle gelip yan anlamlar kazanabilir. Temel anlamı ve yan anlamları ortaya çıkan, çokanlamlı sözlük birimler hüviyeti kazanan bir sözcük, bağlamdaki diğer sözlük birimlerle bir değere sahip olur (Aksan, 1999: 75).

Bu nedenle, sözcüklerin bağlam anlamlarını belirlemek, bir metni kusursuza yakın bir şekilde anlamayı, anlamlandırmayı kolaylaştırır (Demirtaş, 2012, s. 1479). Eğer bu metin edebî özelliği yüksek, dil kullanımı fevkalade, kusursuza yakın bir kurgu ve şekle sahip sosyolojik ve psikolojik durum ve olaylardan bahseden bir metinse, bağlamda anlatılmak istenen gerçek anlama ulaşmak oldukça zorlaşır. İşte Kutadgu Bilig böyle bir metindir. Bunun için hakkında binden fazla bilimsel araştırma (bk. Uçar, 2019) yapılmasına rağmen hâlâ çözülmeyi bekleyen sırlar barındırmaktadır. Kutadgu Bilig'in bu özelliği, eserin Türklük bilimi için ne derece önemli bir kaynak olduğunun en güzel göstergesidir. Türk dili ve kültürü için çok önemli yeri olan Kutadgu Bilig, gerek dilinin orijinalliği ve gerekse muhtevası nedeniyle yüzyıllar boyunca Türklük âlemi için kılavuz niteliği taşıyan eserlerden biri olmuştur.

Bu çalışmada, Türk dili için çok kıymetli olan bu eserde geçen, eklendiği biçimbirime yeni bir anlam katması beklenen ama bu yönden "sıfır" fonksiyonda olan yapım ekleri tespit edilip incelenmiştir. *Sıfır fonksiyonlu ekler* yahut *eklerin fonksiyonsuzluğu* kavramını, Ahmet Bican Ercilasun *Kutadgu Bilig -Fiil-* adlı eserinde kullanmıştır. Fiilden fiil yapan eklerdeki fonksiyonsuzluğa değinen Ercilasun, *-n-* dönüşlülük ekinin işlevlerinden bahsederken, "*bazen herhangi bir fonksiyona bağlı olmadan fiilden fiil yapar*", notunu düşmüş, bu ekin fonksiyonsuzluğunun Kutadgu Bilig'de çok görülen ilgi çekici bir hâl olduğuna dikkati çekmiştir (2020, s. 47).

1. Ek ve Sıfır Fonksiyonlu Ek

Ek, dil biliminde bir köke veya gövdeye eklenerek yeni bir kelime veya kelime biçimi oluşturmak için kullanılan biçimbirimidir. Bu terim TDK sözlüğünde "*kelime türetmek veya çekimlemek için kullanılan, kelimenin başına, sonuna veya içine eklenebilen, kendi başına anlamı olmayan dil ögesi; lahika*" (2011, s. 765b) şeklinde tanımlanmıştır. Korkmaz (2017, s. 124a) ekleri, *cümle içinde kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kurmak veya yeni bir kelime türetmek üzere kök ve gövdelerin sonuna eklenen ses veya seslerden oluşan öge*, şeklinde açıklamıştır. Ekler, yapım eki ve çekim eki olmak üzere ikiye ayrılır.

Bu makalede ele alınacak ekler yapım ekleridir. *Yapım eki, kelime kök veya gövdesine getirilerek kelimenin yeni bir anlam kazanmasını sağlayan ektir* (TDK Sözlük, 2011, s. 2527). Korkmaz (2017, s. 250b) yapım eklerini, kelime kök ve gövdelerine getirilerek yeni kavramların yansıtılmasını, kavramlara karşılık yeni kelimeler yapılmasını sağlayan ek, biçiminde açıklamıştır. Bu tanımdan anlaşılacağı gibi, yapım ekleri, yeni anlamı olan sözcükler yaparlar; temel fonksiyonları yeni anlamlar türetmektir. Eğer bir yapım eki, eklendiği kök veya gövdeden yeni bir anlamı olan sözlük birim oluşturmuyorsa, böyle yapım eklerine "sıfır fonksiyonlu ekler" denir. Aslen "sıfır fonksiyonlu yapım eki" dil mantığına aykırı bir kavram gibi durmaktadır. Çünkü yapım ekinin hüviyetinde anlam bakımından mutlaka bir yenilik olmalıdır. Bu yenilik bazen doğrudan bazen de vurgu veya pekiştirmeyle anlamı farklılaştırır. Türkçede, nedeni tam olarak bilinmeyen, zaman içerisinde anlamsal yaratıcılığını kaybetmiş bazı ekler vardır. Bu eklerin bir kısmı enklitik olarak fonksiyonunu sürdürse de ba-

zıları fonksiyonsuzlaşmıştır. Bu fonksiyonsuzluğun nedeni başka bir araştırma konusu olabilir. Bu çalışmada, Kutadgu Bilig’de tespit edebildiğimiz sıfır fonksiyonlu ekler incelenmiştir.

2. Enklitik, Klitik ve Pekiştirme Nedir? Eklerle Farklılıkları Nelerdir?

Dil biliminde *enklitik (enclitic)*, *klitik (clitic)* ve *pekiştirme* kavramları birbirlerine yakın kavramlardır. Bu nedenle *enklitik*, *klitik* ve *pekiştirme* terimlerinin neyi ifade ettiğini net bir şekilde ortaya koymak gerekir.

Ercilasun, *la* enklitiği üzerine yaptığı çalışmada bu terimleri Trask (1993), Erdal (2000) ve *Glossary of linguistic terms*’teki tanımlardan istifade ederek örneklerle açıklamıştır. Trask (1993, s. 91) dil bilimi sözlüğünde *enklitik (enclitic)* terimi şöyle açıklamıştır:

Enklitik, kendisinden önceki unsura fonolojik olarak bağlı bulunan klitiktir, Klitik ise kelimeyle ek arasında davranış gösteren bir parçadır; bağımsız bir kelimenin formuna sahiptir fakat vurgulu olamaz ve cümlede, fonolojik olarak bağlı bulunduğu kelimeyle birlikte özel bir konum işgal etmeye mecburdur. İngilizce “couldn’t” sözündeki -n’t, Fransızcadaki je, tu zamirleri, Bask dilindeki be (dahi), Türkçedeki de (dahi) farklı dillerden klitik örnekleri olarak verilir. Bunlardan İngilizce, Baskça ve Türkçedeki örnekler enklitiktir; çünkü kendilerinden önceki unsura bağlıdır. Fransızcadaki je, tu zamirleri ise proklitiktir; çünkü kendilerinden sonraki çekimli bir fiile bağlıdır. Klitikler ayrıca je te vois (ben seni görüyorum) örneğinde olduğu gibi grup oluşturabilirler (Trask 1993: 46-47’ten aktaran; Ercilasun, 2008, s. 40).

Korkmaz (2017, s. 199b) pekiştirme sözcüğünün anlamını, “kök kelimenin belirttiği özelliği çeşitli yollarla yoğunlaştırma”, olarak açıklamıştır. Üstüner (2003, s. 6-13), pekiştirmeyi “sözdizimi, sözcük, ek veya ses unsurlarından birini kullanarak bir sözün belirginleştirilmesi; sözcük, sözcük grubu ve tümce gibi dil birliğinin anlamının güçlendirilmesi, kesinleştirilmesi veya belirttiği kavramın aşırılığına işaret edilmesi; bir unsura dikkat çekilmesi veya bu unsurun ön plana çıkarılması”, şeklinde tanımlamış; seslerle, eklerle, sözcüklerle, tekrar gruplarıyla ve söz dizimiyle pekiştirme yapılabileceği bilgisini vermiştir. Korkmaz (2017, s. 199-201), Türkçede pekiştirme edatı, eki, hecesi, sıfatı, ünlüsü, vurgusu ve zarfının olduğunu göstermiş ve her birini ayrı ayrı izah etmiştir.

Enklitik ve klitiklerin ne olduğunu ortaya koyduktan sonra, bunlarla ekler arasında nasıl bir fark olduğunu da belirlemek lazımdır. Ercilasun, *Glossary of linguistic terms*’te klitiklerle ekler arasındaki farkların karşılaştırıldığı bölümü de aktarmıştır:

1) Klitiklerin işlevleri sentaktik olarak kelime seviyesinin üstünde; fonolojik olarak kelime seviyesindedir. Eklerin işlevleri ise sentaktik ve fonolojik olarak kelime seviyesindedir. 2) Klitikler, çeşitli sentaktik kategorilere ait kelimelere eklenebilirler. Ekler ise tek bir sentaktik kategoriye ait kelime türüne eklenebilir. 3) Klitikler kelimeye veya bütün bir kelime grubuna eklenebilir. Eklerse tek kelimelere eklenirler. 4) Klitikler bir kelimenin ucunda (önünde veya sonunda) ortaya çıkar. Eklerse kelimenin içinde de ucunda da olabilirler (2008, s. 40-41).

Erdal, klitiklerle eklerin farklarını şu şekilde sıralamıştır:

a) Ekler, birleşme hususunda yüksek bir seçicilik derecesine sahiptirler; belli kelime türlerine eklenirler ve sıklıkla, bu türleri belirleyerek gramer kategorilerini ifade ederler; yahut da kelimelerin sentaktik konumlarını almasında onlara yardım ederler. Klitikler ise çeşitli türlere ait kelimelere bağlı olabilirler ve bu kelimelerin gramatikal profillerine veya cümledeki işlevlerine küçük bir katkı yaparlar. b) Eklerle taban arasında kelime boşluğu yoktur; klitiklerle ağırlayıcısı arasına ise kelimeler girebilir. c) Klitikler,

ağırlayıcılarıyla, onları değiştirecek şekilde birleşmezler; ekler ise tabanlarıyla birleşirler ve tabanlar sıklıkla düzensizlik gösterirler. d) Ekler sık olarak normal kelime vurgusunu taşırlar; klitikler ise asla vurgulu olmazlar. e) Klitikler, içinde klitik bulunan bir unsurla birleşebilir; eklerse birleşemezler. f) Klitikler, kelime türlerinden sayılabilir; te-orilerin çoğu ise ekler için bunu düşünmez (Erdal, 2000, s. 41-42).

Karagöz, pekiştirme konusunun genellikle eş zamanlı bir şekilde ele alındığını, aslında art zamanlı perspektiften konuyu ele almanın daha doğru ve yararlı olacağını, yazılı veya sözlü iletişimde pekiştirme ve derecelendirme ihtiyacının Türkçenin yalnız bir döneminde ortaya çıkmadığını, Türkçenin 8'inci yüzyıldan beri metinlerle takip edilebilen tarihî dönemlerinde bu ihtiyacın hangi birim ve yapılarla karşılandığının da tespit edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Karagöz, 2018, s. 15). Bu çalışmada ele alınan sıfır fonksiyonlu ekler art zamanlı bir şekilde değerlendirilmiş; Eski Türkçe (Orhon ve Eski Uygur), Harezmi ve Tarihî Kıpçak döneminde söz konusu eklerin durumu gösterilmiş ve değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, KB'de geçen, yeni sözcük türetmesine rağmen sözcüğün anlamını değiştirmeyen, farklı bir anlam katmayan ekler tespit edilmiş ve incelenmiştir. Bu eklerin bağlamda, eklendiği sözcüklerin anlamlarını herhangi bir şekilde (pekiştirme de dâhil) etkilemişse, söz konusu ek, bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. Örneğin, isimlerden isim yapan *+(A)n* eki, Eski Türkçe döneminde eklendiği sözcüğe çokluk anlamı katarken KB'de *oğlan* ve *boğun* sözcüklerinde ekin fonksiyonu sıfırlanmıştır. Bu örneklerdeki *+(A)n* eki çalışmaya dâhil edilmiştir. Aynı ekle türemiş *mişin* "binlerce" (KB 4190; bk. *miş* "bin (1000)" KB 2, 21, 31, 61 vd.) sözcüğünde *+(A)n* ekinin topluluk, çokluk fonksiyonu hâlâ canlıdır. Böyle olduğu için *mişin* örneği çalışmaya alınmamıştır.

Benzer bir şekilde *+İg* eki, KB'de *uluğsıg* "büyüklük taslayan" (1706, 2118; bk. *uluğ* "ulu, büyük" (A5, A23, A24, B6 vd.); *titigsig* "balçık, çamurdan yapılmış" (KB 3723; bk. *titig* "çamur" (bk. Erdal, 1991, s. 71; Taş, 2009, s. 71), *yıparsıg* "misk gibi" (6530; bk. *yıpar* "misk" (KB 64, 70, 71, 311 vd.) örneklerinde anlam bakımından bir fark ortaya koyarken *ersig*, *kulsıg*, *adınsıg* (bk. inceleme bölümü) sözcüklerinde *+İg* eki eklendiği köke yeni bir anlam katmamış yahut KB'de var olan fonksiyonları sıfırlanmıştır.

Bu çalışmada, Eski Türkçeden beri ek olarak bilinen veya sonradan ek işlevi kazanmış ama bağlamda herhangi bir fonksiyonu kalmamış pekiştirme enklitiklerine de yer verilmiştir: *-me*; *-I/-U-*, *-k-* ekleri gibi. Ercilasun (bk. 2008, s. 43), pekiştirme enklitiklerinin on bir temel özelliğini sıraladığı çalışmada, bu enklitiklerin gramerleşmede rol oynadıklarını; ekleşip kalıplaşabildiklerini ve yeni kelimeler yapabildiklerini belirtmiştir.

KB'deki bağlamda pekiştirme fonksiyonunu kaybetmemiş enklitikler bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Örneğin *+İA* (*özele* "üstünde, üzerinde, hakkında" KB B64, 405, 801, 809 vd, *öze* "üstünde, üzerinde, hakkında" KB A6, A24, B36, B42 vd.; *basala* "ancak" KB 484, *basa* "sonra" KB 53, 55, 132, 136 vd.), *+met/met* (*sen+met* "ancak sen!" (33) *neteg met* "nasıl oldu **da**" KB 1795, *kimi met* KB 6578, "**daha, artık** kimi seveyim"), *+kı* (*munu+kı* "**işte şimdi...**, **ama işte...**" KB 1153, 1467, 1685, 1713 vd.) gibi enklitikler, kendilerinden önce gelen unsurları bir şekilde pekiştirmeye devam ettikleri için anlama da etkileri devam etmiş; fonksiyon bakımından sıfırlanmamışlardır.

3. Amaç

Bu çalışmanın amacı, Kutadgu Bilig'deki bazı yapım eklerinin sıfır fonksiyonda olduklarını tespit edip, bağlam içerisinde anlam bakımından nasıl fonksiyonsuzlaştıklarını açıklamaktır. Bunu yapmadan önce sıfır fonksiyonlu eklerle enklitikler arasındaki farkı belirlemek gerekmiştir; çünkü çoğu zaman enklitiklerle sınıf fonksiyonlu ekler karıştırılmıştır.

Bu nedenle *ek*, *sıfır fonksiyonlu ek*; *klitik*, *enklitik* ve *pekiştirme* kavramları açıklanıp inceleme sağlam bir zemin üzerine kurulmuştur. Böylece, aslen enklitik olan, ekleşerek anlam bakımından pekiştirici fonksiyonları bulunan eklerle bu araştırmanın konusu olan sıfır fonksiyonlu yapım eklerinin birbirine karışmaması sağlanmıştır.

Kutadgu Bilig, dil bilimi çalışmaları için kocaman bir deryadır. Bu nedenle, bağlamda geçen bütün sıfır fonksiyonlu ekleri tespit edebilmek zordur ve böyle bir çalışmayla üstesinden gelinmeyecek kadar geniş bir konudur. Bu çalışmada hedeflenen şey, sıfır fonksiyonlu ek kavramına uyan yapım eklerini Kutadgu Bilig özelinde belirleyebildiklerimizi izah etmektir.

4. Literatür taraması

Kutadgu Bilig’le ilgili binden fazla bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda sıfır fonksiyonlu eklerle ilgili doğrudan bir çalışma yapılmamıştır. Ekleri “sıfır fonksiyonlu” olarak adlandırıp yapılan sadece bir çalışma vardır. Bu çalışma, Aşcı ve Kırbaş’ın (2021), *Nehcü'l-Ferâdis*’teki sıfır fonksiyonlu bazı yapım ekleri üzerine yaptığı araştırma makalesidir.

Kutadgu Bilig’de söz yapımıyla, yapım ekleriyle ilgili pek çok çalışma mevcuttur. Uçar’ın (2018) kronolojik kaynakçasında bu çalışmalar ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Bunlar içerisinde Altay’ın (1967), Tekin’in (1967), Clauson’un (1972), Dilaçar’ın (1972), Gülensoy’un (1974), Karamanlıoğlu’nun (1976), Ercilasun’un (1984), Gülensoy’un (1984), Erdal’ın (1985; 1991), Sarıca’nın (1987), Önler’in (1993), Hacıeminoğlu’nun (1996), Yıldırım’ın (1998), Temizsoylu’nun (2002), Erdal’ın (2004), Güner’in (2008), Taş’ın (2009), Argunşah’ın (2010), Aydın’ın (2011), Corga’nın (2011), Tezcan’ın (2011), Koca’nın (2013) ve Taş’ın (2016) çalışmaları, doğrudan Kutadgu Bilig’deki yapım ekleriyle ilgilidir. Bu çalışmalara ilaveten eserdeki sözlük birimlerle ve onları oluşturan biçimbirimlerle ilgili onlarca çalışma mevcuttur.

5. Metodoloji

Bu makalede, Kutadgu Bilig’deki sıfır fonksiyonlu eklerin tespitinde Arat’ın çalışmaları (*Kutadgu Bilig-I Metin*, 2007; *Kutadgu Bilig-II Çeviri*, 1998; *Kutadgu Bilig-III İndeks*, 1979) esas alınmıştır. Bu çalışmalar hakkında yapılan eleştirel yayımlar, yeni okuma teklifleri, metin tamirleri de değerlendirilmiştir.

Bağlamdan yola çıkarak Kutadgu Bilig’de anlam bakımından fonksiyonunu kaybetmiş yapım ekleri sözlük birimlerde tespit edilmiş ve bu özelliğe sahip yapım ekleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Sıralama isimden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma ekleri ve fiilden fiil yapma ekleri şeklinde yapılmıştır. Tespit edilen yapım eklerine, ait oldukları grupta alfabetik olarak yer verilmiştir.

Eklerin bağlamda tespit edilen sözlük birimlerdeki şekli, anlamı ve KB’de geçtiği yer gösterilmiş; sözlük birimin söz konusu ekle genişlemeden önceki şekli KB’de varsa o da hemen devamında gösterilmiştir. Bu iki şeklin bağlamda aynı anlamda olduklarına özellikle dikkat çekilmiştir.

Tespit edilen sıfır fonksiyonlu ekin fonksiyonsuzlaşmadan önceki işlevi açıklanmış, tarihî süreçte nasıl bir evrim geçirdiği Orhon, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Tarihî Kıpçak dönemlerindeki şekil ve anlamlarıyla mukayese edilmesi için tanıklanmıştır. Ekin kökeni ve işlevi hakkında araştırmacıların görüşlerine yer verilmiş, bağlamda bu ekin nasıl

“sıfır fonksiyonlu” olduğu açıklanmıştır. Her sözlük birimin metinde geçtiği beyit ve Türkiye Türkçesine çevirisi de verilmiştir.

6. İnceleme: Kutadgu Bilig’deki Sıfır Fonksiyonlu Bazı Yapım Ekleri

Bu çalışmada, sıfır fonksiyonlu yapım eklerinin tespiti için Arat’ın *Kutadgu Bilig 1 Metin* (2007) çalışması esas alınmıştır. Arat’ın çalışmasına dair sonradan yapılan düzeltmeler ve ilavelerin yapıldığı makaleler de göz önünde bulundurulmuştur. Eserde geçen sıfır fonksiyonlu eklerin tamamının tespit edildiği iddiasında bulunmamakla beraber mümkün olduğunca dikkatli olduğu söylenebilir. Tespit edilip incelenen eklerin bağlamda eklendiği sözlük birime hiçbir şekilde yeni, ilave bir anlam katmadığına özellikle dikkat edilmiştir.

6. 1. İsimden İsim Yapan Sıfır Fonksiyonlu Ekler

6. 1.1. {+(A)n}

Eski Türkçede çokluk eki olarak kullanılan {+An} eki, eklendiği isimden anlamı belirginleştiren ve kuvvetlendiren yeni topluluk isimleri türetir (Brockelmann, 1954, s. 128; Räsänen, 1957, s. 54; Bilgen, 1989, s. 12; Erdal, 1991, s. 91; Karamanlıoğlu, 1994, s. 32; Hacıeminoğlu, 1997, s. 44; Hamilton, 1998, s. 255b; Erdal, 2004, s. 158; Gabain, 2007, s. 44; Nalbant, 2008, s. 112; Hacıeminoğlu, 2008, 14; Teres, 2009, s. 89-90; Taş, 2009, s. 24; Sağol Yüksekaya, 2010, s. 116; Tabaklar, 2010, s. 31; Eraslan, 2012, s. 94; Güner, 2013, s. 109-110; Tekin, 2016, s. 97; Gökdağ, 2018, s. 818; Aşcı, 2019, s. 60).

Hacıeminoğlu, ekin *+a-* isimden fiil yapma ve *-n* fiilden isim yapma ekinden oluşması muhtemeldir, demiştir (2008, s. 14). Üstüner, bu ekin *+A* ve *+n* pekiştirme eklerinden oluştuğunu iddia etmiştir (2000, s. 192). Sertkaya {+An} ekinin “pekiştirme” işlevi olan bir ek olduğunu savunmuştur (1994, s. 335-336). Demir (2014, s. 108) ve Karahan (2012, s. 233) bu ekin pekiştirici; Pekacar, Erdem ve Meltem ise ekin Ana Altaycadan kalan bir ek kalıntısı olduğu görüşündedirler (2012, s. 234).

Kutadgu Bilig’de {+An}ekinin varlığı *boğun* (halk, kabile), *eren* (insan, insanlar) ve *oğlan* (oğlan, oğul, çocuk, genç) sözcüklerinde tespit edilmiştir. Özellikle *oğlan* (<oğul+an) isminde ekin fonksiyonu tamamen sıfırlanmıştır (Taş, 2009, s. 24).

boğun “halk, ulus, kavim” (KB C56, 53, 194, 217 vd.) <boğ +(u)n; sözcüğün kökeni için bk. <**bōdu* “boy, kabile” (Clauson, 1972, s. 306b; Dankoff ve Kelly, 1985, s. 75; Bilgen, 1989, s. 32; Erdal, 1991, s. 92; Tezcan, 2004, s. 349; Taş, 2009, s. 24; Tekin, 2016, s. 82); *krş.* Orh *bod* “boy, kabile”, DLT *bōđ* ~ *bōy* “boy kavim kabile; aşiret, hısım”, DLT *bōđun* “halk” (Tekin, 1995, s. 85); E. Uyg. *boğun* “halk, klan, insanlar, nüfus, topluluk, kalabalık (Wilkens, 2921, s. 185b); DLT *boğun* “teba, avam”, *bōđ* ~ *bōy* “boy, kavim” (Dankoff, 1985, 75); *boğun* “halk” (Arat, 2006, s. 50, 61, 72, 74); Hrz. *boğ* ~ *boy* “boy” NF, KE, HŞ, *boğun* “halk, kavim, boy” KE ME (Ünlü, 2012, s. 105a).

basa faruğ erdi kişi öğrümi / tili köñli bir teg boğun köğrümi (53)

“Sonra kişilerin seçkini, halk içinde mümtazı, dili ve gönü bir olan Ömer vardı.”

oğlan “oğlan, oğul, çocuk, genç” (KB 293, 463, 574, 575 vd.), *oğul* “oğlan, oğul, çocuk, genç” (KB A28, C59, 186, 187 vd.) <oğul +an; sözcüğün kökeni için bk. (Räsänen 1969, s. 358a; Clauson, 1972, s. 84b; Bilgen, 1989, s. 12; Erdal, 1991, s. 91; Gabain, 2007, s. 44; Toparlı vd. 2007, s. 203a; Taş, 2009, s. 24; Gülensoy, 2011, s. 613b; Caferoğlu, 2011, s. 139; DLT Dizin, 1972, s. 770); *krş.* E. Uyg. *oğlan* ~ *ođl(a)n* “oğul, erkek çocuk, evlat, delikanlı, genç, bebek, yeni doğan, embriyo; çocuklar oğullar; hizmetkâr, köle; prens”, *oğul* “oğul, erkek evlat, çocuk, embriyo, civciv, kuş yavrusu, yavru, hayvan yavrusu; prens” (Wilkens, 2021, s. 502b, 504a); DLT *oğlan* “oğlan, oğul, çocuk, ço-

cuklar”, *oğul* “oğul, çocuk” (DLT Dizin, 1972, s. 86a-b); Hrzm. *oğlan* “çocuk, evlat, oğlan, erkek evlat” KE, NF, HŞ, MM, *oğul* “oğul, erkek evlat” KE, NF, HŞ, MM (Aşcı, 2019, s. 63-64); Hrzm. *oğlan* “çocuk, yavru, oğul, erkek; nesil, soy; buluş çağına yaklaşmış çocuk; prens” NF, KE, ME, MM, HKT, HŞ, *oğul* “çocuk, evlat, erkek evlat; nesil, soy” NF, KE, MM, HKT, HŞ, İML, AO, MN (Ünlü, 2012, s. 439b); T. Kıpç. *oğlan* ~ *oğulan* ~ *olan* ~ *ovlan* “oğul, çocuk, erkek çocuk; CC “yardımcı, hizmetçi”, *oğul* ~ *ovul* “oğul, evlat, erkek çocuk” (Toparlı vd. 2007, s. 203a-b).

kıçig oğlanıg kör ukuşka ulam / yaşı yetmeginçe yorımaz kılam (293)

“Küçük bir oğlana bak, akıl ona ulaşacaktır; fakat yaşı gelmedikçe kalemler yürümez.”

6.1.2. {+çl}

+çl eki, Eski Türkçeden çağdaş Türk lehçelerine kadar çok işlek olarak kullanılan bir isimden isim yapma ekidir. Eklendiği ismin anlamıyla örtüşen “meslek, o mesleği yapan” anlamlı isimler türetir. Eski Türkçeden Harezmi Türkçesine kadar ek +çl biçiminde, düz ünlüdür. Türkiye Türkçesinde ve bazı çağdaş Türk lehçelerinde ünlü ve ünsüz uyumuna uyar ve +çl, +çl biçimlerini alır (Brockelmann, 1954, s. 92; Räsänen, 1957, s. 94; Bilgen, 1989, s. 13-14; Erdal, 1991, s. 110; Karamanlioğlu, 1994, s. 24-25; Hacıeminoğlu, 1997, s. 40; Gabain, 2007, s. 43; Hacıeminoğlu, 2008, s. 13; Nalbant, 2008, s. 99-101; Eckmann, 2009, s. 46; Taş, 2009, s. 26-31; Tabaklar, 2010, s. 31; Argunşah, 2010, s. 217; Sağol Yüksekaya, 2010, s. 117; Eraslan, 2012, s. 95; Tekin, 2016, s. 80; Gökdağ, 2018, s. 818; Aşcı, 2019, s. 92-111).

başçı “baş, şef, başkan, lider” (KB 2124, 2330, 2413, 2415, 2586), *baş* “başkan, lider, önder, kılavuz” (KB 405, 630, 3151, 4486, 5202, 5252, 6160); ayrıca bk. *başlıg* “başkanı, lideri, önderi olan” (KB 2301), *başsız* “başkansız, lidersiz, öndersiz” (KB 2302, 2333); <baş +çl; Erdal, +çl ekinin -*guçl* ve -(X)*gçl* eklerinden türemiş olabileceğini belirtir (1991: 110- 118). Ekle türeyen isimlere verdiği örnekler arasında *başçı* “yönetici” sözcüğü de vardır (1991, s. 111). Clauson (1972, s. 378a) ve Taş (2009, s. 27) da *başçı* sözcüğünün etimolojisini <*baş* + *çl* olarak göstermişlerdir. Harezmi Türkçesinde *başçı* “lider, önder, kılavuzluk eden, yol gösteren, kumandan” KE, NF, HŞ, MM, ME, İML (Aşcı, 2019, s. 96-97; Ünlü, 2012, s. 80b), *baş* “baş, kafa, ilk, ön kısım; uç; önder, lider; başak; asıl, ana mal” NF, KE, ME, MM, HKT, HŞ, İML, MN (Ünlü, 2012, s. 80a). Tarihî Kıpçak Türkçesinde *başçı* “yönetici, başkan, lider” (Toparlı vd. 2007, s. 25a). Çağataycada *başçı* “kılavuz, rehber” (Eckmann, 2009, s. 44).

Kutadgu Bilig’de *baş* sözü “baş; ön, uç” anlamlarında da kullanılmıştır (KB 176, 421, 435 vd.; 405, 1630, 3151 vd). Bunun dışında sözcüğün “başkan, lider; başlangıç” anlamlarının da olduğu bilinmektedir (Brockelmann, 1954, s. 93; Clauson, 1972, s. 378a; Erdal, 1991, s. 111; Taş, 2009, s. 27). *Kutadgu Bilig Dizin*’de *baş* sözünün “baş, ön, uç” anlamlarının verildiği bazı yerlerde gerçek anlamın “başkan, lider, önder, kılavuz” olması gerektiği bağlamdan anlaşılmaktadır (KB 405, 630, 3151, 4486, 5202, 5252, 6160). Ayrıca *başlıg* “başkanı, lideri, önderi olan” (KB 2301) ve *başsız* “başkansız, lidersiz, öndersiz” (KB 2302, 2333) sözcüklerinin varlığı ve anlamı, *baş* sözünün “başkan, lider, önder, kılavuz” anlamında kullanıldığını doğrulanmaktadır.

Başçı sözü Kutadgu Bilig’de “baş, şef, başkan” anlamındadır (2124, 2330, 2413, 2415, 2586). *Baş* ve *başçı* sözcüklerinin metinde geçen ve yukarıda gösterdiğimiz beyitlerdeki anlamları aynıdır. Bu durumda, *baş* sözcüğüne eklenen {+çl} eki, ilgili örneklerde yapım eki olarak sözcüğe yeni bir anlam kazandırmamıştır. Gösterilen örneklerde {+çl} isimden isim yapma ekinin anlamsal fonksiyonu ‘sıfır’dır.

Beg erdi ajubda bügü bilge baş / bu beglik özele uzun boldı yaş (495)

“Bu dünyada bir bey vardı, hakîm ve bilge bir baştı (liderdi); beylik içinde uzun bir ömür sürdü.”

Çayu sü bolur bolsa başsız boşan / uş ol sü buzuldu ilig kiç yaşa (2302)

“Hangi ordu başsız (lidersiz) kalırsa onu bırak, o ordu bozulmuştur; ey hükümdar sen çok yaşa.”

siyaset yoritisa sü başlıg bolur / süsi başlıg erse er aşlıg bolur (2301)

“Siyaset uygulanırsa, ordu başarısız kalmaz; ordu başlı (lideri) olursa, asker birbirine bağlı kalır.”

Budun başçı begke bu himmet kerek / bu himmet bile hem mürüvvet kerek (2124)

“Halka baş (lider) olan beye himmet gerekir; bu himmet ile mürüvvet de gerekir.”

6.1.3. {+gU}

Nitelik adları türeten, seyrek kullanılan bir yapım ekidir (Brockelmann, 1954, s. 106; Räsänen, 1957, s. 104; Tekin, 1976, s. 49; Erdal, 1991, s. 162; Hamilton, 1998, s. 251; Gabain, 2007, s. 45; Nalbant, 2008, s. 112-113; Taş, 2009, s. 37; Tabaklar, 2010, s. 31; Sağol Yüksekaya, 2010, s. 118; Argunşah, 2010, s. 218; Eraslan, 2012, s. 97; Güner, 2013, s. 118; Gökdağ, 2018, s. 819; Tekin, 2016, s. 81).

Eraslan (2012, s. 97) ve Tekin (1976, s. 49) isim ve sıfat türeten +GU ekinin türettiği sözcükle kök anlamının aynı olduğunu belirtmişlerdir. Nalbant, DLT’de isim kök ve gövdeleriyle anlam olarak yakın isimler türeten isim yapım ekleri bölümüne +gU ekini de almıştır (2008, s. 112). Tabaklar, kuvvetlendirme fonksiyonu olan isimden isim yapma eki olduğunu ifade etmiştir (2010, s. 31). Taş, *negü* sözcüğündeki ekin topluluk isimleri türeten {+(A)gU(n)} olduğu; *negü* örneğinde topluluk anlamı bulunmayan soru zarfı türettiği görülmüştür (2009, s. 23).

negü “ne, nasıl, niçin, neler için vd.” (KB B41, B45, B46, C32 vd.), ne “ne, nasıl, vesaire” (KB B20, B31, 13, 14 vd.) <nē +gü; sözcüğün kökeni için bk. <*nē (Erdal, 1991, s. 95); E. Uyg. Br. *nē* “ne?”, DLT *nē* ~ *nēgü* “ne?”, *nēmē* “ne? ne kadar?”, *nū* “ne?”, Trkm. *nē*, *nēme* “ne?”, *nēçe* “kaç?” (Tekin, 1995, s. 75, 96, 104, 112; 2016, s. 81; Taş, 2009, s. 23); krş. E. Uyg. *nāgü* “ne nasıl, ne ...se”, *nā* “ne, nasıl? ne ...sa” (Wilkens, 2021, s. 489a); DLT “*nē* ~ *nēgü* “ne, nasıl (soru anlamında)” (DLT Dizin, 1972, s. 85a); Hrz. *ne* ~ *nē* “ne hangi, nasıl, ne kadar, neden, niçin” ; T. Kıpç. *ne* “ne, nasıl” (Toparlı vd. 2007, s. 199a).

6.1.4. {+lXk}

Eski Türkçeden beri tarihî ve çağdaş bütün Türk lehçelerinde sıkça kullanılan bir isimden isim yapma ekidir. {+lXk} ekinin işlevi soyut ve somut isimler, sıfatlar türetmektir (Brockelmann, 1954, s. 121; Räsänen, 1957, s. 105; Bilgen, 1989, s. 21-25; Erdal, 1991, s. 121-131; Karamanlıoğlu, 1994, s. 29-31; Hacıeminoğlu, 1997, s. 42-43; Gabain, 2007, s. 44; Hacıeminoğlu, 2008, s. 14-15; Nalbant, 2008, s. 101-106; Taş, 2009, s. 54-63; Eckmann, 2009, s. 46-47; Tabaklar, 2010, s. 31; Sağol Yüksekaya, 2010, s. 117; Argunşah, 2010, s. 218-219; Eraslan, 2012, s. 100; Güner, 2013, s. 122-124; Tekin, 2016, s. 82; Gökdağ, 2018, s. 820-821; Aşcı, 2016, s. 294).

ağılık “Hazine” (KB 4145), *ağı* “altın ve gümüşle işlenmiş ipek kumaş, hazine” (KB 902, 1034, 1426, 1564 vd.); sözcüğün kökeni için bk. (Clauson, 1972, s. 86a; Erdal, 2004, s. 147; Gabain, 2007, s. 44; Taş, 2009, s. 55); krş. ET *ağı* “mücevherler, hazineler, hediyeler; ipek kumaş”, *ağılık* “mücevher kasası” (Nadelyayev vd. 1969, s. 17b, 18a); E. Uyg. *ağı* “mal, mülk, servet, hazine; kumaş, değerli kumaş, ipek”, *ağılık* ~ *ağı(l)ık* ~

ağıl(ı)k “hazine; ambar, depo; mec. organ” (Wilkins, 2021, s. 17a-b); DLT *ağı* “ipek kumaş (altın veya gümüşle işlenmiş sırmalı)” (DLT Dizin, 1972, s. 6a); Hrz. *ağı* “altın ve gümüşle işlenmiş ipek kumaş; hazine” KE, İML (Ünlü, 2012, s.29a); T. Kıpç. *ağı* “bir tür ipek” (Toparlı vd. 2007, s. 3b),

Kutadgu Bilig’de *ağı* ve bu sözden +lık ekiyle türetilen *ağılık* sözünün anlamı “hazine”dir. Metindeki *ağılık* sözcüğündeki +lık eki, *ağı* sözüne yeni bir anlam katmıştır ve ekin anlamca fonksiyonu sıfırlanmıştır.

sözün kesti açtı ağı kaznağı / üledi öküş neñ çığaylar hağı (1034)
“Sözlerini burada kesti, hazinelerini açtı; fakir fukaraya çok mal dağıttı.”

ağılıkka kılsa ağıcı sini / bütün çın bolup sen yorıgıl köni (4145)
“Seni hazineye hazinedar yaparlarsa, itimat kazanmaya çalış; daima doğru ve dürüst hareket et.”

keğgölük “giyecek, giysi” (KB 232, 1636, 2439, 3734 vd.), *keğgü* “giyecek, giysi, elbise” (KB 4441, 1264, 1479, 1982, 3113 vd.) (<keğ -gü +lük). Sözcüğün kökeni için bk. (Brockelmann, 1954, s. 123; Clauson, 1972, s. 702b, 703b; Taş, 2009, s. 58); krş. Orh. *kādım* “giyim, kuşam” (Tekin, 2016, s. 302b); E. Uyg. *kād-* “giymek, takmak; (zırh) donanmak”, *kādgü* “kiyafet, giyim” (Wilkins, 2021, s. 352b); DLT *keğ-* ~ *ket-* “giymek”, *keğgü* “giyilecek nesne” (DLT Dizin, 1972, s. 62a); Hrz. *keğ-* ~ *key-* ~ *kiy-* ~ *kiç-* “giymek, giyinmek, kuşanmak” NF, ME, MM, HKT, *keğik* “giyilmiş, giyili” KE, *keğigle-* “örtünmek, gizlenmek” KE (Ünlü, 2012, s. 304b); T. Kıpç. *kiç-* ~ *kiy-* ~ *key-* ~ *giy-* “giymek, giyinmek”, *keymek* ~ *kiymek* ~ *keyesi* “elbise, giysi, uzun kadın gömleği” (Toparlı vd. 2007, s. 148a, 151b).

maña tegdi sindin kamuğ eğgölük / ağırlık ya baylık yigü keğgölük (5898)
“Ben senden izzet ve ikram, servet, giyecek ve yiyecek, her türlü iyiliği gördüm.”

bağa kör sen emdi ilig eğgüsin / Özüñ buldı ni’met yigü keğgüsin (5769)
“Şimdi hükümdarın iyiliği için çalış, sen ondan yiyecek, giyecek gibi birçok nimet gördün.”

meñilik “rahat, huzur, mutluluk” (KB 1789, 1881, 1975, 5398 vd.); sözcüğün kökeni için bk. <meñi ~ meñilik “huzur, mutluluk” (Clauson, 1972, s. 770a; Taş, 2009, s. 59); krş. Orh. *māñi* ~ *bāñi* “neşe, sevinç, mutluluk” (Tekin, 2016, s. 296b, 306a); E. Uyg. (Br.) *māñi* ~ *māñi* “sevinç, saadet, mutluluk” (Gabain, 2007, s. 286b), E. Uyg. *māñi* “neşe, mutluluk, sevinç” (Wilkins, 2021, s. 472b); *meñi* ~ *meñilik* “eğlence, neşe, mutluluk, memnuniyet” (Nadelyayev vd. 1969, s. 342a-b).

Kutadgu Bilig’de *meñilik* sözcüğü “rahat, huzur, mutluluk” anlamında kullanılmıştır. Bu sözcük Eski Uygurcada *māñi* olarak geçmekte ve benzer anlam alanı içerisinde bulunmaktadır. KB’de *māñi* sözcüğünün {+lXk} ekiyle genişlediği, *meñilik* şekline geldiği görülmektedir. Sözcüğün genişlemesine rağmen anlamda bir değişiklik olmamıştır. KB’de *meñilik* sözcüğündeki {+lXk} ekinin işlevi sıfırdır.

meñilig sen emdi ay köñli oduğ / Bu beglik maña boldı emdi yoğuğ (5398)
“Ey gönlü uyanık ve huzur içinde bulunan, bu beylik şimdi bana bir felaket oldu.”

6.1.5. {+me}

Gabain, *yme*, *+mA*’nın aslen son çekim edatı olduğunu, ekleşmiş örneklerine de rastlandığını, işlevinin ise sözcüğün anlamını pekiştirmek ve aynı türden olmayan vasıflıkları ayırmak olduğunu belirtmiştir: *men yme* ‘ben de’, *ançulayu+ma* ‘tam öyle’, *kaşu+ma orunta* ‘her ne yerde, her yerde’, *ne+me* ‘ne ise’ vb. (2007, s. 105). Kutadgu Bilig’de bir sözcükte kullanılan bu ek, sözcüğe yeni bir anlam katmamış, sadece

anlamı pekiştirmiştir (Caulson, 1972, 777b; Taş, 2009, s. 63). Harezmi Türkçesinde *neçeme* “ne kadar, nice, nasıl” (KE, NF) ve *néme* “nice, ne kadar çok, ne!” ~ *nime* (KE, NF, HŞ) sözcüklerinde ekin varlığı tespit edilmiştir (Aşcı, 2016, s. 398). Karagöz’e göre bu ek, Karahanlı Türkçesi metinlerinde sözlük birimi (*mA; adın ma, idi me, ne me, neçe me, üküş me, takı ma yana ma*); Eski Uygur, Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde yapım eki (+mA; E. Uyg. *ançama*, Hrzm. *neme, neçeme*, EAT. *nemçeme*) hüviyetindedir (2018, s. 89). Bu ek Kutadgu Bilig’de +çA ekinden sonra gelip sözcüğü kuvvetlendirmiş (Ercilasun, 2008, s. 49; Haşimi, 2020, s. 25) olmasına rağmen anlamca ekin işlevi sıfırdır.

neçeme “ne kadar” (KB 5860), **neçe** “ne kadar, nice, kaç, nasıl” (KB 23, 114, 247, 248 vd.); sözcüğün kökeni için bk. <**nēçe*, krş. Trkm. *nēçe* “ne kadar? Kaç?” Az. (Dma.) *nēçe* “kaç?” (Tekin 1995, s. 60, 75; Taş, 2009, s. 63), *neçe* “ne kadar”, *neme* <ne +me (pekiştirici), *neçeme* <ne +çe +me (pekiştirici) “ne kadar olursa olsun” (Clauson, 1972, s. 775a-b, 777b). Ercilasun, *pekiştirme enklitikleri kullanılmadıkları zaman, anlamdaki küçük farklılık dışında, ağırlayıcıdan çoğunlukla, bir şey eksilmez*, açıklamasını yapar ve *neçe* ~ *neçeme* örneğini gösterir (Ercilasun, 2008, s. 51); krş. ET *neçä* “ne kadar” (Nadelyayev vd. 1969, s. 356b), E. Uyg. *näçä* “ne kadar, kaç” (Wilkens, 2021, s. 488a); DLT *neçe* ~ *nece* “ne kadar, nice, kaç” ~ *neme* “ne kadar; “bilmem” anlamında bir kelime, “ne” anlamında pekiştirme edati” (DLT Dizin, 1972, s. 85a); Hrzm. *neçe* ~ *niçe* ~ *nişe* ~ *nēçe* “nice, ne kadar çok, pek çok, birçok, ne zaman” MM, HKT, NF, AO, *neçeme* ~ *niceme* “ne kadar çok, ne kadar!, nasıl” NF, KE (Ünlü, 2012, s. 428a); T. Kıpç. *neçe* ~ *neşe* ~ *niçe* “ne kadar, kaç tane; kaç, kaç”, *neme* “herhangi bir şey” (Toparlı vd. 2007, s. 199b, 200a).

neçe tirse dünya tüker alkınur / bitise kalır söz ajun tezgünür (114)

“Dünya malı ne kadar toplanırsa toplansın, tükenir biter; söz kaleme alınırsa kalır, dünyayı gezinir.”

neçeme mini edgü tutsa özün / yoñağcı yoñasa tügülgey yüzün (5860)

“Sen bana ne kadar iyi gözle baksan bile, gammazların fitneleri seni benden soğutabilir.”

6.1.6. {+n}

{+n} eki, önceleri vasıta hâli ekiyken kimi kelimelerde kalıplaşarak zarflar türeten bir ek durumuna gelmiştir. Bu ek, isimleri “vasıta, beraberlik” ilgisıyla fiillere bağlar. Ek aynı zamanda cümle içerisinde eklendiği isimle beraber eylemin oluşundaki çeşitli şartları, zamanı ve durumu gösteren zarflar türetir. +n eki, eklendiği kelimeye “yüzünden, sebebiyle, beraber, dolayısıyla, göre” ve bazen de “eşitlik” anlamları yükler (Bilgen, 1989, s. 29, 32; Karamanlıoğlu, 1994, s. 32, 74; Hacıeminoğlu, 1997, s. 65-66; Gabain, 2007, s. 64; Hacıeminoğlu, 2008, s. 31; Nalbant, 2008, s. 66-71; Eckmann, 2009, s. 83; Taş, 2009, s. 64-65; Eraslan, 2012, s. 157; Güner, 2013, s. 195; Tekin, 2016, s. 82, 123; Sağol Yüksekaya, 2010, s. 117; Aşcı, 2019, s. 403-409).

ikigün “her iki, her ikisi” (KB 817, 1263, 1268, 1287 vd.), **ikigü** “her iki, her ikisi” (KB 331, 818, 1267, 1659 vd.) <iki +egü +n; sözcüğün ve ekin kökeni için bk. <iki + egü; *iki* “iki (2)” <iki (KB 181, 222, 226, 351 vd.) <**éki* “iki” (Räsänen, 1957, s. 85; Clauson, 1972, s. 105b); *ekün* (<eki+egü+n) “ikisi, ikisi birden” (Gabain, 2007, s. 75); *üçegün* <üç+egü+(n) “üçü(müz) birlikte” (Tekin, 2016, s. 123-124). +AgU eki için bk. +AgU <+A-gU (Erdal, 1991, s. 93-96; Grønbech, 2000, s. 29; Nalbant, 2008, s. 112-113; Teres, 2009, s. 90-91; Korkmaz, 2009, s. 34; Eraslan 2012; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, s. 663); krş. E. Uyg. Man. *ekigün* ~ *ikigün* “ikisi birlikte”, *ikägün* ~ *ikägü* ~ *ikigü*

KB “ikisi birlikte” (Nadelyayev vd. 1969, s. 168a, 206a-b); E. Uyg. *ikigü* ~ *ikägü* “her iki, ikisi, her ikisi, ikisi birlikte” (Wilkens, 2021, s. 301b; Hamilton, 1998; s. 251), E. Uyg. *ikin* “ikisi” <iki+n (Eraslan, 2012, s. 156); Hrzm. *ékegü* “ikisi, her ikisi” (KE, NF, HŞ (Aşçı, 2016, s. 40), *ékegü* NF, KE~ *ikegü* ME, HKT, HŞ, AO ~ *ikigü* ME “ikisi, ikisi birden” (Ünlü, 2012, s. 166b, 253a).

Kutadgu Bilig’de aynı anlamda *ikigün* ve *ikigü* sözcükleri kullanılmıştır. *ikigü* 14 kere, *ikigün* 25 kere metinde geçmektedir. Araştırmacıların ekserisine göre sözcüklerdeki ek, topluluk ismi türeten +AgU ekidir. Tekin ve Taş eki +(A)gU(n) şeklinde göstermişler, sondaki (n) ekinin ne olduğuna dair bir açıklama yapmamışlardır. Bilgen, +AgUn ekinin +AgU’dan farklı bir ek olduğunu belirtmiştir ama ekin tarihî metinlerde genellikle +AgU şeklinde olmasını yeterince izah etmemiştir (1989, s. 12). Karahan, +n ekinin kökeni ne olursa olsun eklendiği kelime veya ekte belirgin bir işlev farkı ortaya çıkarmadığı için *pekiştirici bir morfem* olduğunu savunmaktadır (2012, s. 233). Haşimi, ekin pekiştirici olduğunu göstermiştir (2020, s. 23). Bizce *ikigün* sözcüğündeki +n eki, vasıta hâli ekidir ve Eski Türkçeden beri benzer sözcüklere eklenmektedir. +n vasıta hâli eki Kutadgu Bilig’deki bu sözcükte kalıplaşmıştır ve anlamca *sıfır* fonksiyondadır.

bayat kimke kılsa ‘inayet basut / ikigü ajunda bu er buldı kut (1267)

“Tanrı her kime inayet ve yardım ederse, o kişi her iki dünyada da mutlu olur.”

erejke yakın tut yırak tut bēla / ikigün ajunda munı sen yula (1263)

“Onu refaha yakın ve beladan irak tut; her iki dünyada onun yardımcısı ol.”

öñin “başka, başkası” (KB B26, B31, B67, 835 vd.), *öñi* “başka, başkası” (KB 311, 413, 562, 610 vd.); sözcüğün kökeni için bk. *öñi* ~ *öñin* “+den başka, başka, farklı” (Clauson, 1972, s. 170b, 187a; Dankoff, 1985, s. 47; Taş, 2009, s. 64); krş. ET *öñi* ~ *öñin* ~ *öñün* “başka, diğer” (Nadelyayev vd. 1969, s. 386b, 387a); E. Uyg. *öñi* “farklı, başka, değişik; başka biri, değişik biri; uzak, ayrılmış; eşsiz, benzersiz; özel, belirli; yanlış, sahte; olumsuz; +dan başka, +nın dışında, bir yana; muhtelif, çeşitli” (Wilkens, 2021, s. 534b). DLT *öñi* “başka, diğer” (Atalay, 2013, s. 459; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 787); Hrzm. NF *öñi* ~ *öñin* “başka, diğer” (Aşçı ve Kırbaş, 2021, s. 328-329), *öñi* “başka, başkası” ME, *öñin* “başka, diğer, başkası” NF, KE, ME, MM, HKT (Ünlü, 2012, s. 461a); T. Kıpç. CC *öñü* “başka” (Toparlı vd. 2007, s. 211a).

meniñ kılıkı kör yime bir yañın / özüm teğsürülmez yaruқта öñin (835)

“Benim tavrım ve hareketlerime bir bak; benim de parlaklığım kesinlikle değişmez.”

yıparlı biligli teñri bir yañı / tutup kizlese bolmaz özde öñi (311)

“Misk ve bilgi birbirine benzer; insan bunları yanında gizli tutamaz.”

tekin “boşuna” (KB 3960), *tek* “tek, yalnız, sadece; boşuna” (KB 53, 3365, 3998, 4586) <tek+(i)n; sözcüğün etimolojisi için bk. (Nadelyayev, 1969, s. 550a; Clauson, 1971, s. 545a; Taş, 2009, s. 65, Tabaklar, 2010, s. 35); krş. EAT (TTS) *dek* / *tek degül* “tekin değil, boş, beyhude değil” (Taş, 2009, s. 65); krş. E. Uyg. *täkin* “tek, yalnız”, *täk* ~ *t(ä)k* “tek, yegâne, yalnız, sadece, ancak; basit, sade, adi, bayağı, düşük sosyal sınıfa ait” (Wilkens, 2021, s. 692b, 692a); DLT *tek* “tek, sadece” (DLT Dizin, 1972, s. 117a); *tek* ~ *tik* “tek, yalnız” (Toparlı vd. 2007, s. 268b).

Kutadgu Bilig’de dört yerde geçen tek sözcüğü, 53. ve 3365. beyitte “tek, yalnız”; 3998. beyitte “boşuna”, 4586. beyitte “yalnızca” anlamında kullanılmıştır. Haşimi, *tekin* sözcüğündeki +n ekinin pekiştirici olduğu görüşündedir (2020, s. 23).

ayur ay kadaşım nelük emgedin / yana oğ mana sen tekin kelmediñ (3960)

“Sonra dedi ki: Ey kardeşim, niye zahmet ettin; bu defa da sen bana herhalde boşuna gelmedin.”

kirü hem çıksa bilse oldruğ turuğ / tapuğ bilmese er tek emger kuruğ (3998)

“O girmesini çıkmasını, kalkmasını oturmasını bilmeli; kişi hizmet etmesini bilmezse boşuna zahmete girmiş olur.”

terkin “tez, çabuk, hemen, çabucak” (KB 628, 1008, 1127, 1331 vd.), *terk* “tez, çabuk, hemen, çabucak” (KB 157, 231, 361, 403 vd.) <terk + (i)n; sözcüğün etimolojisi için bk. (Clauson, 1972, s. 545a; Tezcan, 1981, s. 63; Dankoff, 1985, s. 186; Bilgen, 1989, s. 29; Taş, 2009, s. 65); *krş.* E. Uyg. *tärkin* ~ *t(ä)rkin* “çabuk, hızlı, derhal, hemen”, *tärk* ~ *t(ä)rk* “çabucak, hızlı, çabuk, ani” (Wilkens, 2021, s. 702b); DLT *terkin* “tez, çabuk”, *terk* “tez, çabuk” (DLT Dizin, 1972, s. 118b); Hrz. *terkin* “tez, çabuk”, *terk* “tez, çabuk, derhal” (Ünlü, 2012, s. 585a-b); T. Kıpç. *terk* “hızlı, çabuk”, bk. *terkin*- acele etmek” (Toparlı vd. 2007, s. 271b).

Haşimi, *terkin* sözcündeki +n ekinin pekiştirici olduğu görüşündedir (2020, s. 23).

sewe baqtı ilig awıttı özin / bu ay toldı terkin ewürdi yüzün (628)

“Hükümdar ona sevgiyle baktı ve gönlü rahat etti; fakat bu Ay-Toldı hemen yüzünü çevirdi.”

biligsiz kişi barça iglig bolur / iglig emlemese kişi terk ölür (157)

“Bilgisiz kişi hep hastalıklı olur; hastalık tedavi edilmezse kişi çabuk ölür.”

üçegün “her üçü” (KB 1664), *üçegü* “her üçü” (KB 802, 1669, 3573) <üç +egü +n; üçegü sözcüğünün etimolojisi için bk. (Clauson, 1972, s. 25b; Erdal, 1991, 93; Taş, 2009, s. 23; Tekin, 2016, s. 123); *krş.* E. Uyg. *üçägü* “üçü, her üçü” (Wilkens, 2021, s. 818a); DLT *üç* “üç (3)” (DLT Dizin, 1972, s. 137a); Hrz. *üçegü* “üçü, üçü birden” ~ *üçele* üçü birlikte” (Ünlü, 2012, s. 634b); T. Kıpç. CC *üçöv* “üçü birden, üçü beraber” (Toparlı vd. 2007, s. 297a).

Haşimi, *üçegün* sözcüğündeki +n ekinin pekiştirici olduğu görüşündedir (2020, s. 23).

könilik uwut hem bu edgü kılınç / üçegün birikse bu buldı sewinç (1664)

“Doğruluk, haya ve iyi hareket; bu üçü kimde birleşirse, o insan mutlu olur.”

ka muğ üç ağaklıg emitmez bolur / üçegü turur tüz ka mitmaz bolur (802)

“Üç ayak üzerinde olan hiçbir şey yana meyletmez; her üçü de düz durdukça taht sallanmaz.”

6.1.7. {+sIg}

Benzerlik sıfatları türeten bir isimden isim yapma ekidir (Brockelmann, 1954, s. 136; Räsänen, 1957, s. 111; Bilgen, 1989, s. 31; Erdal, 1991, s. 70; Karamanlıoğlu, 1994, s. 32-33; Hamilton, 1998, s. 257b; Gabain, 2007, s. 48; Hacıeminoğlu, 2008, s. 15; Nalbant, 2008, s. 87-88; Taş, 2009, s. 71; Tabaklar, 2010, s. 32; Eraslan, 2012, s. 101; Tekin, 2016, s. 83; Gökdağ, 2018, s. 822). +sIK eki, eklendiği sözcüğün anlamını bazen yakınlık ve benzerlik ilgisiyle azaltır bazen de kuvvetlendirir (Karagöz, 2018, s. 150).

ersig “erkek, yiğit, mert, cesur, kahraman” (KB 57, 196, 279, 505 vd.), *er* “er, erkek adam” (KB A20, B54, C34, 159 vd.) <er +sig. Sözcüğün kökeni için bk. <*ēr (Brockelmann, 1954, s. 36; Räsänen, 1957, s. 111; Nadelyayev, vd. 1969, s. 662; Dankoff, 1985, s. 24; Erdal, 1991, s. 71; E. Uyg. Br. *hēre* “koca”, Trkm. *ēr* “erkek, koca”, Soy. *ēr*, *er* “erkek, koca”, Koyb. *ir*, *er* “erkek, koca”, Karag. *ier* “erkek, adam” (Tekin 1995, s. 74); *krş.* E. Uyg. *ār* ~ *(ä)r* “adam, erkek, insan; erkeksi; kahraman; hükümdar, bey, efendi; eş,

koca” (Wilkens, 2021, s. 110b-111a); *ersig* “er gibi” <er +sig (Tekin, 1995, s. 74; Eraslan, 2012, s. 101); *ersig* “erkek gibi; cesur, sadık” (Nadelyayev vd. 1969, 181b); DLT *ersig* “ere benzeyen, erkek gibi” (DLT Dizin, 1972, s. 39b).

apañ andka erse iminlik bütünlük / bu and tutguçı kim anı er atayı (6583)
“Eğer inanç ve güvenlik ant ileyse bu andı tutan kim ki ona erkek diyeyim.”

yülüğ ersig erniñ bolur haşmeți / bu haşmeț bile ol kişi hürmeți (2460)
“Saçı sakalı düzgün erkek haşmetli olur; kişi bu haşmet ile hürmet bulur.”

ķulsıg “kul” (KB 809), *ķul* “kul, köle” (KB 235, 588, 590, 612 vd.) <ķul+sig; sözcüğün kökeni için bk. (Brockelmann, 1954, s. 136; Räsänen, 1957, s. 111; Tezcan, 1981, s. 52; Bilgen, 1989, s. 31; Erdal, 1991, s. 71; Gabain, 2007, s. 48; Hacıeminoğlu, 2008, s. 15; Nalbant, 2008, s. 88; Taş, 2009, s. 71; Eraslan, 2012, s. 101); *krş. ķulsıg* “köle gibi” KB (Nadelyayev vd. 1969, s. 465b).E. Uyg. *ķul* “esir, köle, kul; bağı ve bağımlı kişi” (Wilkens, 2021, s. 420b-421a); DLT *ķulsıg er* “köleye benzeyen, huyu köleye benzeyen adam” (DLT Dizin, s. 75b); Hrz. *ķul* “kul, köle; insan” NF, KE, MM, ME, İML, HŞ, K, MN (Ünlü, 2012, s. 351b); T. Kıpç. *ķul* “kul, köle” (Toparlı vd. 2007, s. 162a).

tapuğ kıl tapuğ birle ķul beg bolur / tapuğ siñmeginçe tilek kim bulur (612)
“Hizmet et, kul, hizmeti sayesinde bey olur; hizmeti beğenilmeyen kişi dileğine kavuşur mu?”

könilik özele keser men işig / ağırmaz men begsig ya ķulsıg kişig (809)
“Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları bey ve kul olarak ayırmam.”

ağınsıg “başka, farklı, değişik” (KB 562, 718, 777, 3376 vd. 3763, 6067), *ağın* “başka, diğer, ayrı” (KB B19, B20, B37, 7 vd.) <ağın +sig; sözcüğün kökeni için bk. (Brockelmann, 1954, s. 136; Räsänen, 1957, s. 111; Clauson, 1972, s. 63a; Röhrborn, 1977, s. 52a; Erdal, 1991, s. 70; Gabain, 2007, s. 48; Taş, 2009, s. 71; Haşimi, 2020, s. 27); *krş. E. Uyg. ağınsıg* “farklı, ayrı, değişik, ayrılmış; yanlış, ters, aykırı, karşıt”, *ağın ~ ad(i)n* “başka, yabancı, öbür dünyadaki, aykırı, kötü, normal olmayan; doğru yoldan sapmış; ve, ve ayrıca, bundan başka; sapkın” (Wilkens, 2021, s. 10b, 8b, 9ab, 10a); DLT *ağın ~ ağın ~ edin* “başka, diğer, ayrı” (DLT Dizin, 1972, s. 5b-6a); Hrz. *ağın* KE, MM, HŞ “başka, diğer” (Ünlü, 2012, s. 27a).

KB’de 6 kere kullanılan *ağınsıg* sözcüğü beş yerde “başka” anlamında, 718. beyitte “farklı, değişik” anlamında kullanılmıştır.

ħacib ķordi ay toldı kılkı yañı / erende ağınsıg kişide öñi (562)
“Hacib Ay-Toldı’nın başkalarından farklı olduğunu başka bir hâl ve tavra sahip olduğunu gördü.”

uluğluk saña ol beğüklük saña / seniñdin ağın yok saña tuş teñe (7)
“Ululuk ve büyüklük sana özgüdür; sana eş ve denk olan başka biri yoktur.”

tañsuk “acayip” (KB 794), *tañsukı* “nadir, şaşılmalı” (4424, 5368), *tañ* “şaşılmalı, şaşılacak, acayip şey” (KB 786, 794, 1545, 1578 vd.) <tañ +suk; sözcüğün kökeni için bk. (Brockelmann, 1954, s. 138; Räsänen, 1957, s. 110; Doerfer, 1965, s. 570; Clauson, 1972, s. 525b; Dankoff, 1985, s. 177; Bilgen, 1989, s. 31; Erdal, 1991, s. 157; Karamanlıoğlu, 1994, s. 33; Gabain, 2007, s. 45; Hacıeminoğlu, 2008, s. 15; Nalbant, 2008, s. 111; Eckmann, 2009, s. 50; Taş, 2009, s. 72; Güner, 2013, s. 127; Gökdağ, 2018, s. 822; Haşimi, 2020, s. 27); *krş. E. Uyg. tañsuk ~ tañsok* “acayip, olağanüstü”, *tañ* (<Çin. Tan) “enfes, mükemmel, özel, hayret verici, şaşılacak, olağanüstü; mucize, olağanüstü olay” (Wilkens, 2021, s. 673a); DLT *tañsuk* “şaşılacak, acayip, nefis”, *tañ* “şaşılacak, şaşılacak nesne, acayip şey” (DLT Dizin, 1972, s. 113a); Hrz. *tañsuk* ME, HŞ, HKT~

tansuk KE ~ *tansuḥ* KE “yeni ve acayip, şaşılacak, hayret verici; eşsiz, mükemmel; acayip hâl, tuhaf durum” (Ünlü, 2012, s. 566a); T. Kıp. *tansıḳ* ~ *taḥsıḳ* ~ *taḥsuk* ~ *dan-suk* “acayip, şaşılacak şey” (Toparlı vd. 2007, s. 262ab).

Gabain, +sUk ekini isimden isim yapan ek, +slg ekini ise isimden sıfat yapan ek olarak değerlendirmiştir (2007, s. 45, 48). Gökdağ, +slg ekiyle +sUk ekinin farklı ekler olduğunu göstermiştir (2018, s. 822). KB’de 1 yerde geçen *taḥsuk* sözcüğü “acayip” anlamında, 2 yerde geçen iyelikli şekli *taḥsukı* sözcüğü ise “nadir, şaşılması” anlamında kullanılmıştır.

bu taḥ taḥsuk işler maḥa körkitip / buşurduḥ mini sen işiḥ berkitip (794)

“O acayip işleri bana göstererek beni hiddetlendirdin; fakat kendini iyi savundun.”

bu ay toldı aydı taḥım bu meniḥ / kümüş kürsi ornuḥ ne ol bu seniḥ (786)

“Ay-Toldı dedi ki: ben şuna şaşırdım; bu senin oturduğun gümüş taht ne oluyor.”

6. 2. İsimden Fiil Yapan Sıfır Fonksiyonlu Ek

6. 2.1. {+I-}

Kökün belirttiği durumda olmak anlamında, ünsüzle biten isim kök ve gövdelerinden genellikle geçişsiz, bazen de geçişli eylemler türeten bir yapım ekidir. Kutadgu Bilig’de sık kullanılır (Brockelmann, 1954, s. 215; Räsänen, 1957, s. 144; Bilgen, 1989, s. 86; Erdal, 1991, s. 479; Karamanlioğlu, 1994, s. 46; Hacıeminoğlu, 1997, s. 136; Toprak, 2005, s. 48-50; Gabain, 2007, s. 48; Hacıeminoğlu, 2008, s. 153-154; Eckmann, 2009, s. 56; Tabaklar, 2010, s. 33; Sağol Yüksekaya, 2010, s. 120; Argunşah, 2010, s. 222; Eraslan, 2012, s. 113; Güner, 2013, s. 160-161; Tekin, 2016, s. 84-85; Gökdağ, 2018, s. 823; Ercilasun, 2020, s. 35-36).

yori- “yürümek, varmak” (KB 158, 179, 227, 272 vd.), *yor-* “yürümek” (KB 6613) <*yor-ı-?; sözcüğün kökeni için bk. *yori-* <yor-ı- (-ı- pekiştirme eki) (Hamilton, 1998, s. 237), *yori-* “yürümek” (köken göstermemiş) (Clauson, 1972, s. 957a), *yor-ı-* (pekiştirme işlevli -I- eki) (Banguoğlu, 2015, s. 279); öte yandan Emre (*yo-r+i- : yori- > yöri- > yöri- > yürü- > yeri- > yiri-*) (1949, s. 100), Tezcan (1981, s. 76), Hacıeminoğlu (1991, s. 29, 175; 2008, s. 154), Taş (2009, s. 94), Tekin (2016, s. 85), Gökdağ (2018, s. 823) *yori-* fiilinin <*yor (krş. DLT *yorçı* “kılavuz, rehber, yol gösteren”) isminden türediğini savunmaktadırlar. Alyılmaz, *yori-* fiilinin yapısının <*yo-r +I- biçiminde olduğunu (*yorçı / yörci* “yer, yol gösteren, kılavuz, rehber”); fiilin *yor-* şeklinin ise /+I-/ görev ögesinin (vurgusuz orta hecenin dar ünlüsü durumunda) düşmesinden (/+I-/ > + Ø-) kaynaklandığını ifade etmiştir (2020, s. 12); krş. E. Uyg. *yor-* ~ *yori-* ~ *yorri-* (Br.) ~ *yuorri-* (Br.) “yürümek” (Gabain, 2007, s. 312); ET *yor-* ~ *yori-* ~ *yör-* “gitmek, dolaşmak, yürümek” (Nadelyayev vd. 1969, s. 274a-b, 276a). E. Uyg. *yori-* “gitmek, hareket etmek, adım atmak, yürümek, hareket etmek, sürmek, gitmek” (Wilkins, 2021, s. 914a); DLT *yori-* ~ *yor-* “yürümek, gitmek, varmak; ismi varıp yayılmak; yürüyüp yorulmak” (DLT Dizin, 1972, s. 154a); Hrz. *yori-* “yürümek, gitmek, hareket etmek, davranmak, yaşamak” KE, *yöri-* NF, KE, ME, MM, HKT, AO, *yörü-* NF, KE, ME, MM, HKT, MN, AO *yürü-* ~ *yüri-* ~ *yür-* (Ünlü, 2012, s. 694a, 695b, 696a)T. Kıpç. CC *yor-* “gitmek (Yardımcı fiil olarak)” (Toparlı vd. 2007, s. 327a), *yori-* “yürümek” İN, krş. *yir-* ~ *yiri-* ~ *yör-* ~ *yöri-* ~ *yörü-* ~ *yür-* ~ *yüri-* ~ *yürü-* (Toparlı vd. 2007, s. 327b). Kutadgu Bilig’de *yori-* fiili 253 kere kullanılmış ve bağlamda 30 farklı anlamı karşılamıştır (Demirtaş, 2012, s. 1500). *Yori-* fiilinin kökeniyle ilgili araştırmacıların tespitlerinde, ağırlıklı olarak fiilin yapısının şu şekilde olduğu savunulmuştur: <*yo -r +I-. Eski Uygur Türkçesinden itibaren fiilin hem *yori-* hem de *yor-* şeklinin kullanılmış olması, *yor-ı-* seçeneğinin bir tarafa atılmasının önündeki en büyük neden olarak durmaktadır.

bilig bilse kağgun kalı katğurar / Biligsiz sıgun sen ağınap yora (6613)

“Bilgili insan bu kaygı içinde nasıl kakhaha atar; ey bilgisiz, sen dağ keçisi gibi debelen dolaş.”

Yori ay biligsiz igiñni ota / biligsiz otın sen ay bilge kuta (158)

“Yürü, ey bilgisiz, hastalığını tedavi ettir; ey bilge âlim, bilgisizliğin ilacını sen söyle.”

6. 3. Fiilden Fiil Yapan Sıfır Fonksiyonlu Ekler

6. 3.1. {-A-}

Fiil köklerine eklenerek onları genişletip pekiştirme fiilleri türeten bir ektir. Eski Türkçeden beri seyrek kullanılır (Brockelmann, 1954, s. 199; Clauson, 1972, XIV). {-A-} eki Hacıeminoğlu’na göre fiilin anlamını kuvvetlendiren bir pekiştiricidir (2008, s. 131). Tabaklar (2010, s. 34), Sağol Yüksekaya (2010, s. 120) ve Toprak (2005, s. 77-78) da ekin tabandaki anlamı kuvvetlendiren pekiştirme eki olduğunu belirtmişlerdir. Tarihi Kıpçak Türkçesinde de ekin fonksiyonu pekiştirme olarak gösterilmiştir (Karamanlıoğlu, 1994, s. 48). Aşcı, Çağataycanın son döneminde {-A-} ekinin fiilin anlamını değiştirmediğini, onu genişlettiğini, fiilin anlamını pekiştirdiğini belirtmiştir (2012, s. 58). Aşcı ve Kırbaş, *sana-* fiilinde bu ekin sıfır fonksiyonda olduğunu göstermişlerdir (2021, s. 324). DLT’te sadece *katna-* “reddetmek, onaylamak” (<*katın-* “sertleşmek”) fiilinde görülmüştür (Bilgen, 1989, s. 103), Ercilasun, *tar-a-* “dağıtmak” fiilinde bu ekin olduğunu göstermiştir (2020, s. 67). Ayrıca, *fiilden fiil yapma ekleri -A- ve -I-’nin, adlara geldiğini de dikkate alırsak, enklitik olarak değerlendirebiliriz*, şeklinde açıklama yapar ve şu örnekleri verir: *silke-e-, tık-a-, sur-a-, yor-ı-, kaz-ı-* (2008, s. 52).

kama- “kamaşmak” (KB 464). <*kam-* “kamaşmak” (KB 5799) <*kam-a-*; sözcüğün etimolojisi için bk. *kam-* ve *kama-* aynıdır ve her ikisi de *köz* ile birlikte kullanılır (Clauson, 1972, s. 625b), *kam-* “kamaşmak”, *kama-* <*kam-a-* “kamaşmak” (Hacıeminoğlu, 2008, s. 131), *kama-* “kamaşmak” <*kam-* (Toprak, 2005, s. 77); *krş.* ET *kama-* “rahatsızlık çekmek, gözleri kamaşmak, diken üstünde olmak”, *kam-* ~ *kama-* “gözleri dolmak, kamaşmak, kör olmak” (Nadelyayev vd. 1969, s. 414a); DLT *kama-* “kamaşmak” (DLT Dizin, 1972, s. 56b); Hrz. *kama-* ~ *kamaş-* “kamaşmak” (Ünlü, 2012, s. 283b); T. Kıpç. CC. *kama-* “kamaştırmak, köreltmek” (Toparlı vd. 2007, s. 125a).

ağı keğti ģarir özüñ örtti öz / sini yañsađuđı körüp kamdı köz (5799)

“Sırmalar giydin, vücudunu ipeklerle örttün; kıskananların gözleri sana bakıp kamaştı.”

yüzi körklüg erdi körüp köz kamar / sözi yumşak erdi tili tüz tamar (464)

“Yüzü, baktığında göz kamaştıracak kadar güzeldi; sözü yumuşaktı fakat doğru söylerdi.”

öçe- “yatışmak, sükün bulmak” (KB 3609, 5314), *öç-* “gitmek, sönmek” (KB 375, 5324), <*öç-e-*; sözcüğün etimolojisi için bk. *öç-* “sönmek, dışarı çıkmak” (Clauson, 1972, s. 19b), *öçe-* “sönmek yatışmak, sükün bulmak” <*öç-* (Toprak, 2005, s. 77); *krş.* E. Uyg. *öç-* “sönmek, dinmek, sakinleşmek, (meditasyon) yok olmak” (Wilkens, 2021, s. 521a), *öç-* “sönmek, durmak; dışarı çıkmak, kaybolmak” (Nadelyayev vd. 1969, s. 376a), DLT *öçür-* ~ *üçür-* “söndürmek, yatıştırmak, soluğunu kesmek” (DLT Dizin, 1972, s. 91a); Hrz. *öç-* “sönmek, siniri yatışmak” KE, MM, HŞ, *öçür-* “söndürmek” KE, HŞ (Ünlü, 2012, s. 455a).

bu otuğ negü te göçürse öçer / kerek erse körklüg ya körksüz kuçar (3609)

“İnsan bu ateşi nasıl söndürürse olur; ister güzel ister çirkin olsun, sırası geldikçe kucaklar”

tatiğ bardı öçti kuruğsak otı / yıradı meniñdin yiğitlik atı (375)

“Zevk gitti, gönül ateşi söndü; gençlik adı artık benden uzaklaştı.”

sıkça- “okşamak” (KB 6618), <sig- “tesir etmek, dokunmak” (KB 1607, 5096) <sık-a-; sözcüğün kökeni için bk. sıkça- “okşamak” <sig- “uymak” ~ sık- “sıkıştırmak, bastırmak; sıkıntıya, depresyona sokmak” <a- (Clauson, 1972, s. 806a, 804b), sıkça- “okşamak” <sig- (Toprak, 2008, s. 77, 78), sıkça- “okşamak” <sık-a-: pekiştirme ekidir (Sağol Yükseksekaya, 2010, s. 120); krş. E. Uyg. sig- ~ sık- “uymak, sığmak, girmek, intibak etmek; bir dine girmek; (kalp) dokunmak”, sıkça- okşamak, dokunmak, ovmak, masaj yapmak” (Wilkens, 2021, s. 606a, 607a); DLT sig- “sığmak; tesir etmek, dokunmak, koymak”, sıkça- “el ile sığamak, okşamak” (DLT Dizin, 1972, s. 102b, 103a; Nadelyayev vd. 1969, s. 502b, 505a); Hrz. sıkça- NF, KE, ME, HKT ~ sig- “sıvazlamak, okşamak, sürmek, sıvamak” KE, HŞ, sık- “elle ovalamak” MM (Ünlü, 2012, s. 519a, 520a); T. Kıpç. Gı, İH, KF sig- “sığamak, çekmek” (Toparlı vd. 2007, s. 234a).

ilig köñliñe sigdı erse tapuğ / elig birdi devlet açıldı kapuğ (1607)

“Hükümdar hizmetinden memnun kaldıkça, mutluluk ona el verdi ve kapılar açıldı.”

sıkadım sewittim köñül birdi terk / tağı ma belinler birerde yire (6618)

“Okşadım ısındırdım, çabucak bana gönül verdi; yine de ara sıra ürküyor, korkuyor.”

tara- “taramak, dağıtmak” (KB 2268, 4829), tar- “dağıtmak” (KB 4139) <tar-a-; sözcüğün etimolojisi için bk. <tār- “dağıtmak, bölmek” (Clauson, 1972, 529a), tara- “dağıtmak, saçmak” <tar-a- (Brockelman, 1954, s. 199), tar- “dağıtmak”, tara- <tar-a- “dağıtmak, taramak” (Hacıeminoğlu, 2008, s. 131), tar-a- “dağıtmak” KB (Ercilasun, 2020, s. 67), Hrz. tara ~ dara- “taramak” <tar-a- (Toprak, 2005, s. 78); krş. E. Uyg. tar- “dağıtmak, saçmak, zorla birbirinden ayırmak.” ~ tara- “dağıtmak, serpmek, yaymak”, taral- “dağılmak”, krş. Moğ. tara- “dağıtmak, serpmek, yaymak” (Wilkens, 2021, s. 676b-677a); tar- ~ tara- “dağıtmak, çözünmek, dağılmak” (Nadelyayev, vd. 1969, s. 536b); DLT tara- “taramak, dağıtılmak”, tar- “dağıtmak, yaymak, ayırmak” (DLT Dizin, 1972, s. 114a-b); Hrz. tara- NF, KE, ME, HŞ ~ tarğa- HŞ ~ dara- ME “taramak, dağıtmak”, tar- “dağıtmak, yaymak, ayırmak” KE, ME, HŞ ~ dar- ME (Ünlü, 2012, s. 141b, 568a, 568b); T. Kıpç. tara- “dağıtmak, taramak” (Toparlı vd. 2007, s. 263a).

Tegir erse hil ya saña on otağ / Elig tarğu malın kılıç tutğu yağ (4139)

“Sana takım veya on-otag rütbesi tevecüh ederse malımı dağıtıp kılıç ve yaya sarılmalısın.”

Öküş tirnekig kör taradı ölüm / Ölümüg sakınsa akar köz yulum (4829)

“Birçok topluluğu, bak, ölüm dağıttı; ölüm hatırıma geldikçe gözyaşım çeşme gibi akar.”

6. 3. 2. {-Ar-}

Fiil köklerinden ettirgen çatılı fiiller türeten bir yapım ekidir (Brockelmann, 1954, s. 206; Räsänen, 1957, s. 153; Nadelyayev, vd. 1969, s. 650; Karamanlıoğlu, 1994, s. 54; Gabain, 2007, s. 60; Bilgen, 1989, s. 103; Erdal, 1991, s. 734; Toprak, 2005, s. 92-95; Hacıeminoğlu, 2007, s. 137; Hacıeminoğlu, 2008, s. 131-132; Eckmann, 2009, s. 58-59; Taş, 2009, s. 171; Tabaklar, 2010, s. 33; Sağol Yükseksekaya, 2010, s. 120; Argunşah, 2010, s. 223; Eraslan, 2012, s. 111; Güner, 2013, s. 166-167; Tekin, 2016, s. 92; Gökdağ, 2018, s. 826; Ercilasun, 2020, s. 60-61).

kızır- “kızarmak” (KB 3283), kız- “kızarmak” (KB 4895, 6223, 1164, 2385, 2915, 4524, 4544, 4707) <kız-ar-; sözcüğün etimolojisi için bk. kız- ~ kızır- “kızarmak, kırmızı olmak, çok sıcak olmak” (Clauson, 1972, s. 681a, 685a), kız- “kızarmak”, kızır- <kız-ar- “kızarmak” (Hacıeminoğlu, 2007, 137; 2008, s. 132), kızır- “kızarmak” <kız- “kızarmak, kırmızılaşmak” (Toprak, 2005, s. 94). Ercilasun, kızır- fiilindeki eki, isimden

fiil yapan bir ek olarak almıştır (2020, s. 37); *krş.* E. Uyg. *kızarış-* “hep birlikte kızarmak, kırmızılaşmak” (Wilkens, 2021, s. 376b); *kız-* ~ *kızır-* “kızarmak, parlamak, morarmak” (Nadelyayev, vd. 1969, s. 450a); Hrz. *kız-* “kızmak, çok ısınmak” NF, KE, İML, *kızır-* “kızarmak” NF, KE, ME, HŞ, MN (Ünlü, 2012, s. 324a); T. Kıpç. CC, İM *kız-* “kızdırmak, sinirlendirmek, ateşte ısıtmak; Kİ “ateşlenmek, hararetlenmek”, *kızır-* Kİ, MG, RH, TZ “Kızarmak, rengi kırmızı olmak” (Toparlı vd. 2007, s. 147a).

Kutadgu Bilig’de *kızır-* fiili sadece bir beyitte geçmiş ve “kızarmak” anlamında kullanılmıştır. *kız-* fiilinin “kızarmak, gülmek” anlamları mutlaka *kızır-* fiilinde de vardır ama metindeki tek örnekte sadece “kızarmak” anlamı olduğu için mukayese yaparken aynı anlamdaki *kız-* ve *kızır-* fiillerinin geçtiği beyitleri gösterdik.

kıza bahtı yirdin sîta kalkanı / turup karşıka bardı kirdi köni (4895)

“Kızarmış mızraklar ile kalkan ufuktan gözükürken kalkıp saraya giderek doğruca içeri girdi.”

yaşık yandı yirke yakurdu başın / yaruğ dñnya meñzi kızardı ışın (3283)

“Güneş döndü, başını yere yaklaştırdı; dünyanın aydınlık yüzü kırmızı sise büründü.”

6.3.3. {-I-} / {-U-}

Fiil köklerine eklenerek yeni fiiller türeten sıklık çatı ekidir. Nadir kullanılan bir ektir ve pekiştirme işlevine sahiptir (Brockelmann, 1954, s. 199; Bilgen, 1989, s. 105; Erdal, 1991, s. 525; Tekin, 1994, s. 258; Hacıeminoğlu, 1997, s. 141; Hamilton, 1998, s. 237; Özyetgin, 2001, s. 152; Toprak, 2005, s. 79-80; Taş, 2009, s. 177, 216; Gökdağ, 2018, s. 827; Ercilasun, 2020, s. 67).

Tabaklar (2010, s. 34), Sağol Yüksekaya (2010, s. 120) ve Argunşah (2010, s. 222, 224) {-I-, -U-} eklerinin işlevinin pekiştirme olduğuna işaret ederler. Güner, Tarihî Kıpçak Türkçesinde bu ekin eklendiği fiile pekiştirme anlamı kattığını açıklar (2013, s. 171). Aşçı ve Kırbaş, *Nehcü'l-Ferâdis*'te *kazı-* “kazmak” fiilinin (<kaz-ı-) bu ekle genişlediğini ve ekin fonksiyonun sıfır olduğunu izah ederler (2021, s. 326). Korkmaz, bu ekin fonksiyonunun {-A-} ekine benzediğine işaret eder ve pekiştirici olarak kullanılan ölü bir ek olduğuna vurgu yapar (2014, s. 183).

aşu- ~ *eşü-* “örtmek” (KB 6530), *aş-* “aşmak” (1735), *eşük* “örtü, üste giyilen, örtülen nesne” <eşü-k (KB 54, 5003), *eşün-* “örtülmek, örtünmek” (KB 3785, 4848, 5003) <aş-u- ~ eş-ü-; sözcüğün etimolojisi için bk. <*eş- (Tekin, 1994b, s. 271, Taş, 2009, s. 216), *eşü-* “örtmek; zayıflamak” (Clouston, 1972, s. 256b), *aşu-* ~ *eşü-* “örtmek” (Toprak, 2005, s. 79), *eş-ü-* “örtmek” (Ercilasun, 2020, 67), *eşü-* (Tabaklar, 2010, s. 34); *krş.* DLT *eşü-* “örtmek, bürümek”, *aşu-* “koşmak, aşmak” (DLT Dizin, 1972, s. 40b, 12a), *üşü-* “örtmek” (Nadelyayev, 1969, 186a; Wilkens, 2021, s. 126a).

yıparsıg kara başka kafur aşudum / tolun teg tolu yüz kayuğa ilettim (6530)

“Misk gibi kara başım kâfur örttüm, dolunay gibi dolgun yüzü nereye götürdüm.”

şay art aşar kör öküzler keçer / şay yir şazar suw şuduğda içer (1735)

“Kimi de bak, tepeler aşar, dereler geçer; kimi yer şazar ve suyu kuyudan içer.”

eri- “erimek” (KB 3395) <er-i-; sözcüğün kökeni için bk. <*er-; *krş.* Yak. *ir-* “erimek”, Tuhf. *iz-*, *ir-* “erimek”, E. Uyg. *ergüz-* “eritmek” <*er-güz- (Tekin, 1969, s. 69; Taş, 2009, s. 177); *krş.* ET *eri-* “erimek, kaybolmak”, *er-* “ısınmak” (Nadelyayev, 1969, s. 177a, 175b); *ärü-* “erimek, çözülmek, sıvılaşmak; eriyip gitmek, acı çekmek” (Wilkens, 2021, s. 121b); *erü-* ~ *eri-* “erimek” (DLT Dizin, 1972, s. 39a, 40a); Hrz. *eri-*

“erimek” NF, KE ~ *iri*- HŞ (Ünlü, 2012, s. 175b, 263b); T. Kıpç. *eri*- ~ *iri*- ~ *ir*- “erimek; zayıflamak” (Toparlı vd. 2007, s. 74b, 113a).

könül oğlağı ol sınağı muñar / isigke erir terk soğukka tonar (3395)

“Gönül nazlıdır, bu sınanmıştır; şöyle ki, sıcakta erir, soğukta donar.”

tarı- “ekmek” (KB 1393), *tar*- “saçmak, dağıtmak” (KB 4139) <*tar*-ı-; sözcüğün etimolojisi için bk. *tarı*- “(toprağı) işlemek, ekmek, dikmek”, <*tar*- “dağıtmak, bölmek” (Clouston, 1972, s. 532b, 529a), *tarı*- “ekmek, dağıtarak ekmek” <*tar*-ı- (Toprak, 2005, s. 79); *krş.* ET E. Uyg. *tarı*- ~ *tar(i)*- “ekmek, yetiştirmek, dikmek, işlemek, (tarlayı sürmek); *tar*- “dağıtmak, saçmak, zorla birbirinden ayırmak” (Wilkens, 2021, s. 677a, 676b; Nadelyayev vd. 1969, s. 536); DLT *tarı*- “(ekin) ekmek”, *tar*- “dağıtmak, yaymak, ayırmak” (DLT Dizin, 1972, s. 114a, 114b); Hrz. *tarı*- “ekmek, tarlayı ekmek” KE, MM, HŞ, *tar*- “dağıtmak, yaymak, ayırmak” KE, ME, HŞ ~ *dar*- “dağıtmak; gidermek” ME (Ünlü, 2012, s. 568b).

tarığlağ erürü dünya ilig kutı / tarısa orar er tirilgü otı (1393)

“Ey devletli hükümdar, dünya bir tarladır; insan bu tarlayı ekerse hayat ekinini biçer.”

teğir erse hil ya saña on otağ / elig tarğı malın kılıç tutğı yağ (4139)

“Sana takım veya on-otag rütbesi teveccüh ederse, malını dağıtıp kılıç ve yaya sarılmalısın.”

tatı- “tat vermek” (KB 4169, 5627), *tat*- “tatmak” (KB 3568, 4466, 5440, 5829) <*tat*-ı-; sözcüğün etimolojisi için bk. *tatı*- “tatmak, lezzetli olmak” <*tat*-ı- (Clouston, 1972, s. 452a), *tatı*- <*tat*-ı- “tat vermek, zevk vermek” (Toprak, 2005, s. 79), *tat*-ı- “zevk vermek” (Ercilasun, 2020, s. 67), *tatı*- (Tabaklar, 2010, s. 34); öte yandan Räsänen (1969, s. 466), Bilgen (1989, s. 86), Tekin (1994, s. 274; 1995, s. 175) ve Taş (2009, s. 93), *tatı*- “tat vermek” (*krş.* **tāt* “tat”, Trkm. *dāt* “tat”) fiilinin isim kökünden türediğini göstermiştir. Kutadgu Bilig’de *tatığ* “tat, lezzet, zevk” (KB 367, 370, 375, 448 vd.) sözcüğünün varlığı ortadadır. Bu nedenle kök *tat* değil *tat*- olmalıdır; *krş.* E. Uyg. *tatı*- “tatmak, tadına bakmak, lezzetli bulmak”, *tat*- “tatmak, tadına bakmak, denemek” (Wilkens, 2021, s. 683a, 682b); DLT *tatı*- “tat vermek”, *tatığ* “tat, lezzet” (DLT Dizin, 1972, s. 115a); Hrz. *tatı*- “tatlanmak” HŞ, *tat*- “tatmak, tadına bakmak, yemek” NF, KE, MM, HKT, İML, MN, HŞ, *dat*- ME (Ünlü, 2012, s. 571b, 142b); *tağ*- *tat*- *dat*- *dad*- “tatmak, tadına bakmak” (Toparlı vd. 2007, s. 265b).

kapıgdaki birle yaraşmasa uz / tiriglik tatımaz aya edğü öz (4169)

“Kapıdakilerle iyice anlaşmazsan, ey iyi insan, hayatın zevkini tadamazsın.”

közi suğ serimsiz uyasuğ özün / meñin tattın erse adağ berkitür (3568)

“Gözün istekli, kendin ise sabırsız ve gafilsin; yemini tadarsan ayağın bağlanır.”

teñi- “yükselmek” (KB 1526) <*teñ*-ı-; sözcüğün etimolojisi için bk. *teñ*- “yükselmek”, *teñit*- <*teñ*- (Clouston, 1972, s. 514a, 517b), *teñi*- “yükselmek” <*teñ*-ı- (Toprak, 2005, s. 79), *teñ*-ı- “yükselmek” (Ercilasun, 2020, s. 67); *krş.* *teñ*- “havalanmak, havaya yükselmek, gözden kaybolmak”, *teñit*- “havaya doğru yükseltmek” (DLT Dizin, 1972, s. 117b; Nadelyayev, 1969, s. 551b, 552a).

eđiz boldı ornı ay kutluğ kuta / teñise koğı inse boldı yuta (1526)

“Ey devletli, onun yeri yükseklerdedir; onun yükselmesi mutluluk, inmesi felakettir.”

yağu- “yaklaşmak” (KB 5638), **yağ-** “yaklaşmak” (KB 3448) <yağ-u-; sözcüğün etimolojisi için bk. **yağu-** “yaklaşmak, yakın olmak” <yağ- (Clouston, 1972, 898b), **yağu-** “yaklaşmak” <yağ-u- (Toprak, 2005, s. 79); *krş.* ET, E. Uyg. **yağu-** “yaklaşmak”, **yağ-** “yaklaşmak, yakınlaşmak; uymak, uygun bulmak” (Wilkins, 2021, s. 854a, 855a, Nadelyayev vd. 1969, s. 225b, 232a); DLT **yağu-** “yaklaşmak”, **yağ-** “yaklaşmak, dokunmak; yakmak” (DLT Dizin, 1972, s. 142a); *Hzm.* **yağu-** “yaklaşmak” KE, HŞ, **yawu-** “yaklaşmak, cinsel ilişkide bulunmak” NF, KE, ME, HKT, **yavu-** “KE, **yağ-** “yaklaşmak, yavaştırmak, uygun gelmek, hoşla gitmek, kabul etmek, sürmek” KE, ME (Ünlü, 2012, s. 652b, 671b, 653b).

tiriglik uçuktı yağudı ölüm / ölümke itig yok ya ötgü yolum (5638)

“Hayat nihayet sonuna geldi, ölüm yaklaştı; ölüme çare olmadığı gibi, ondan kurtulacak yol da yoktur.”

Bu sözke yağar körse ma’ni bu söz / eşit işke tutğıl aya kılkı tüz (3448)

“Dikkat edersen, şu sözün manası buna uyar; dinle ve ona göre hareket et, ey yumuşak huylu kişi.”

6. 3. 4. {-k-}

Tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştiren ve yoğunluk bildiren *olma* fiilleri türeten bir yapım ekidir. Karahanlı Türkçesinde daha geniş bir kullanım sahasına sahip olan ek, dönüşlü ve edilgen fiiller de türetir (Brockelmann, 1954, s. 202; Räsänen, 1957, s. 155, 164; Karamanlıoğlu 1994, s. 50; Bilgen, 1989, s. 105-106; Erdal, 1991, s. 645-649; Hamilton, 1998, s. 252b; Toprak, 2005, s. 83-86; Hacıeminoğlu, 2007, s. 134; Gabain, 2007, s. 59; Eckmann, 2009, s. 60; Tekin 2016, s. 91; Taş, 2009, s. 177-178; Ercilasun, 2020, s. 66). Hacıeminoğlu, {-k-} ekinin Eski Türkçede pekiştirme işlevi olduğunu, dönüşlü fiiller de yaptığını; ekin en ilginç yanının isimlerden de fiillerden de aynı mahiyette fiiller türetmesi olduğunu açıklamıştır (2008, s. 135). Sağol Yüksekaya (2010, s. 121), Karamanlıoğlu (1994, s. 50), Güner (2013, s. 171) ve Gökdağ (2018, s. 827) {-k-} ekinin Eski Türkçeden beri eklendiği fiillerden “pekiştirilmiş olma” anlamı taşıyan yeni fiiller türeten bir ek olduğunu vurgulamışlardır. Eckmann da ekin işlevi için “kuvvetlendirici” notunu düşmüştür (2009, s. 60). Çağatay, fiil kök ve gövdelerinden yeni fiiller türeten -k- ekinin bir pekiştirme (insentive) eki olduğunu belirtir (1969, s. 39-50). {-k-} eki, *Nechü'l-Ferâdis'te* geçen *turuk-* fiilinde de sıfır fonksiyondadır (Aşçı ve Kırbas, 2021, s. 334).

irik- “sıkılmak, bıkmak, yalnız kalmak, toplamak” (KB 548, 765, 1005, 1172 vd.), *ir-* “usanmak, bıkmak” (KB 592, 714, 754, 697 vd.) <ir-(i)-k-; sözcüğün etimolojisi için bk. (Toprak, 2005, s. 84, Güner, 2013, s. 172; Ercilasun, 2020, s. 66); *krş.* E. Uyg. *erik-* “tembellik etmek, tembel olmak, sıkılmak”, *er-* “bıkmış olmak, bir şeyden bıkmış olmak, usanmak, birisinin canını sıkmak, iğrenmek nefret etmek, tiksirmek, aşağılamak” (Wilkins, 2021, s. 260a, 259b); *Hzm.* *irik-* “sıkılmak, usanmak, bıkmak, tiksirmek, bezmek” KE, HŞ, *ir-* “usanmak, bıkmak” KE (Ünlü, 2012, s. 263b); T. Kıp. *irik-* “içi daralmak, sızlanmak; bıkmak, usanmak, nefret etmek; alt üst olmak”, *ir-* “sıkılmak” (Toparlı vd. 2007, s. 113b, 113a).

yayığ ol bu devlet iter hem buzar / ne irsel turur terk irikse tezer (548)

“Bu devlet dönemdir, hem yapar hem bozar; o kararsızdır; bıcarsa çabuk bıkar.”

tilekim bu ol sen mini yirmedin / tapuğka yakın tut maña irmedin (592)

“Dileğim şudur: sen beni yermeden ve usanmadan, beni daima hizmetinde bulundur.”

öçük- “sönmek” (KB 3951), *öç-* “sönmek” (KB 375, 3609, 5324) <öç-(ü)-k-; sözcüğün etimolojisi için bk. (Çağatay, 1967, s. 42; Clouston, 1972, s. 25a; Tezcan, 1981a, s. 55; Dankoff, 1985, s. 45; Bilgen, 1989, s. 105, Erdal, 1991, s. 647; Taş, 2009, 178); *krş.* E.

Uyg. *öç-* “sönmek, dinmek, (meditasyonla) sakinleşmek, yok olmak”, *öçül-* “sönmek, kaybolmak, söndürülmek”, *öçür-* “söndürmek, silmek” (Wilkens, 2021, s. 521a, 522b); DLT *öçür-* ~ *üçür-* “söndürmek, yatıştırmak, soluğunu kesmek”, *öçrüş-* “söndürmek, yatıştırmak” (DLT Dizin, 1972, s. 91a); *Hrzm. öç-* “sönmek, siniri yatışmak” KE, MM, HŞ, *öçür-* “söndürmek” KE, HŞ (Ünlü, 2012, s. 455a).

uğulup bardı azraq oğundi yana / öçükmiş kömür teg karanıku tüne (3951)
“Biraz uykuya daldı, tekrar uyandı; gece, sönmüş kömür gibi karanlıktı.”

Tatığ bardı öçti kuruğsağ otı / yıradı meniğdin yiğitlik atı (375)
“Zevk gitti, gönül ateşi söndü; gençlik adı artık benden uzaklaştı.”

sak- “saymak” (KB 4428), *sā-* “saymak” (KB 569, 875, 1657, 2314 vd.), <*sā-k-*; sözcüğün kökeni için bk. (Çağatay, 1967, s. 40; Clauson, 1972, s. 804b; Dankoff, 1985, s. 151; Demir, 2017, s. 4; Taş, 2009, s. 178; Ercilasun, 2020, s. 66); *krş.* E. Uyg. *sak-* “düşünmek, hesap etmek” ~ *sa-* “saymak, düşünmek, dikkat etmek” (Wilkens, 2021, s. 574a, 570b); DLT *sā-* “saymak”, *sak-* “saymak” (DLT Dizin, 1972, s. 98b, 98a); *Hrzm. sa-* “saymak” MM, HKT, *say-* “saymak, hesap etmek” KE (Ünlü, 2012, s. 489a); T. Kıpç. *sa-* ~ *say-* “saymak, hesaplamak, sayı saymak” (Toparlı vd. 2007, s. 221a, 229b); *Trkm. sāy-* “saymak, addetmek”, TT, *Az. say-* “saymak” <**sā-* (Tekin 1995a, s. 174, Taş, 2009, s. 178; Toprak, 2005, 84).

ölüm tuttı iltti bu samıslarığ / sinimü koğur kör ay kılkı arığ (4719)
“Bu saydıklarımın hepsini ölüm yakalayıp götürdü; seni mi burada bırakacak, ey temiz kalpli.”

saka barsa mundağ bu yañlıđ telim / uzun bolđa söz tip tireldi tilim (4428)
“Böyle sayarsan, buna benzer şeyler pek çoktur; sözü uzatmamak için burada kesiyorum.”

tuşık- “rastlamak, uğramak, duçar olmak, düşmek” (KB 6544), *tuş-* “rastlamak, kavuşmak, karşılaşmak” (KB 95, 521, 576, 2336 vd.) <*tuş-* (ı)-*k-*; sözcüğün etimolojisi için bk. *tuşık-* “duçar olmak” <*tuş-* “karşılaşmak” (Clauson, 1972, s. 562b, 560a; Toprak, 2005, 84; Ercilasun, 2020, s. 66); *krş.* E. Uyg. *tuşık-* “ilgili olmak, istemeden bulaşmış olmak” ~ *tuş-* “rastlamak, buluşmak, karşılaşmak, (bir şeye) uğramak”; Moğ. *tus-* (Wilkens, 2021, s. 762b, 762a); DLT *tuş-* “kavuşmak, rastlamak, yetişmek”, *tuşur-* “kavuşturmak” (DLT Dizin, 1972, s. 128a); *Hrzm. tuş-* “rastlamak, rast gelmek” KE (Ünlü, 2012, s. 607b); T. Kıpç. *tuş-* “ziyaret etmek” (Toparlı vd. 2007, s. 285a).

kalı tuşsa beglerke yañluđ ģađa / tuşar at öze kuşta awda süde (2583)
“Eğer beylere bir felaket ve bela gelirse avda, kuş avında veya seferdeki hareket sırasında gelir.”

maña rabbım aysa nelük kıldıñ andağ / negü tıldağım bar uwutka tuşıktım (6544)
“Rabbim bana, nasıl böyle yaptın, diye sorarsa, ne mazeretim var; çok utanılacak hâle düştüm.”

uçuk- “sona ermek, sonuna ermek, tükenmek” (KB 4698, 5167, 5638, 5692, 6216), *uç-* “sona ermek, sonuna ermek, tükenmek” (KB 231, 670, 803, 1332 vd.) <*uç-(u)-k-*; sözcüğün kökeni için bk. *uçuk-* “sona ermek, bitmek”, *uç-* “(kuş için) uçmak; ölmek; büyük bir hızla gitmek; kaybolmak, (renk için) rengi atıp solmak” (Clauson, 1972, s. 23a, 19b); *uçuk-* “bitmek, tükenmek” ME <*uç-uk-* (Toprak, 2005, s. 86). Çağatay, şüpheli notunu ekleyerek *uçuk-* fiilinin *uç* isminden {+k-} ekiyle türetildiğini belirtmiştir (1969, s. 43). Ercilasun da (2020, s. 37) Çağatay’la aynı görüştedir. Demir

(2017, s. 4), Ercilasun’a atıf yaparak bu görüşe katılmıştır; *krş.* E. Uyg. *uçuk-* “bitmek, son bulmak, hitam bulmak”, *uçuktur-* “sona erdirmek”, *uç-* “uçmak, uçup gitmek, uçup gözden kaybolmak; (akan yıldız, göktaşı) görülmek, görünmek” (Wilkens, 2021, s. 783b, 782b); DLT *uçuk-* “sonuna varmak”, *uç-* “uçmak” (DLT Dizin, 1972, s. 132a); Hrz. *uçuk-* “bitmek, tükenmek” ME, *uç-* “uçmak” NF, KE, ME, MM, HKT, HŞ, MN (Ünlü, 2012, s. 618b, 617b); T. Kıpç. *uç-* ~ *uş-* “uçmak” (Toparlı vd. 2007, s. 291a).

tiriglik uçuktı tirip bu neñin / anuñ kimke koğıu kesilse tınıñ (4698)

“Mal toplaya toplaya hayatın sonuna geldi; nefesin kesilse bunları kime bırakacağını bellidir.”

yigitlik kaçır ol tiriglik uçar / bu tüş teg ajunda özün terk keçer (231)

“Gençlik kaçır, hayat uçup gider, biter; bu düş gibi dünyadan çabuk geçersin.”

6.3.5. {-I-}

Fiil köklerinden edilgen, dönüşlü bazen de etken fiiller türeten bir yapım ekidir. Kutadgu Bilig’de daha çok geçişli fiillere gelerek onlardan pasif fiiller yapar. Asıl görevi kendi kendine olma veya başkası tarafından yapılma ifade etmektir (Brockelmann, 1954, s. 201; Räsänen, 1957, s. 160; Bilgen, 1989, s. 106; Erdal, 1991, s. 651; Karamanlıoğlu, 1994, s. 50-51; Hacıeminoğlu, 2007, s. 141; Gabain, 2007, s. 59; Hacıeminoğlu, 2008, s. 136-137; Eckmann, 2009, s. 59-60; Taş, 2009, s. 179-186; Tabaklar, 2010, s. 33; Sağol Yüksekaya, 2010, s. 121; Argunşah, 2010, s. 223; Eraslan, 2012, s. 110; Güner, 2013, s. 172-174; Tekin, 2016, 91; Gökdağ, 2018, s. 827-828; Ercilasun, 2020, s. 27). Kutadgu Bilig’de kullanılan *tuğul-* fiilinde dönüşlü, *uđul-* fiilinde etken fiil türetmiştir.

Eckmann, bu ekle türeyen bazı fiillerin kökle aynı anlamda olduğunu, anlamı değiştirmediğini belirtmiştir (2009, s. 60).

alđal- “almak” (KB 1472), *al-* “almak” (KB 179, 271, 319, 880, vd.) <al-(ı)g+a-l-; sözcüğün kökeni için bk. *alđal-* “almak” <al-(ı)-đ +a- l- (Hacıeminoğlu, 2008, s. 136) E. Uyg. <*alığ* “alma işi, alış” (Wilkens, 2021, s. 28b); Hrz. *alığ* “alış” K (Ünlü, 2012, s. 40a), Çağ. *alığ* ~ *alık* “alış” AL, NH, bk. *alığ satığ* “alış veriş” (Ünlü, 2013, s. 35a).

siziksiz ölüm bir kün ağır kelir / tirilmiş bu canlığ canın alđalır (1472)

“Şüphesiz bir gün nihayet ölüm gelecek ve bütün canlıların canını alacaktır.”

bayat birdi erdi ağar can revan / yana yandru aldı çıkıp bardı can (6296)

“Bu ölümlü canı ona Tanrı vermişti, şimdi bunu geri aldı, can da çıktı gitti.”

tuğul- “doğmak, bir kişinin öz evladı olmak” (KB 1387), *tuğ-* “doğmak, meydana çıkmak, yükselmek” (KB B58, 141, 180, 182, vd.) <tuğ-(u)-l-; sözcüğün kökeni için bk. *tuğ-* “doğmak” (Clauson, 1972, s. 465a); *tuğul-* “doğmak, sulbünden gelmek” <tuğ-(u)-l- (Taş, 2009, s. 185); *krş.* E. Uyg. *tuğ-* “doğmak, dünyaya gelmek, yeniden doğmak, görünmek, gözükme, vuku bulmak, (güneş, ay) doğmak, yükselmek, filizlenmek” (Wilkens, 2021, s. 752b); DLT *tuğ-* “doğmak, meydana çıkmak, belirme; yükselmek, havalanmak, göğe ağmak”, *tuğur-* “doğurmak”, *toğurttur-* “doğurtmak” (DLT Dizin, 1972, s. 123a, 123b); Hrz. *tuğ-* ~ *toğ-* “doğmak, meydana gelmek, zuhur etmek; (güneş) doğmak” NF, KE, *tuğ(u)r-* ~ *toğur-* ~ *doğur-* “doğurmak, doğmak, doğurtmak” NF, KE (Ünlü, 2012, s. 605b, 597b,); T. Kıpç. *tuv-* ~ *tov-* ~ *tog-* ~ *dog-* ~ *do-* “doğmak, dünyaya gelmek” (Toparlı vd., 2007, s. 286a).

nelük tuğdum erki yana ölgeli / nelük küldüm erki sığıt körgeli (1136)

“Ölecek olduktan sonra sanki niye doğdum; ağlayacak olduktan sonra sanki niye güldüm.”

ata arkasından tuğulsa oğul / ana şarnı menzil kaç aylık amul (1387)

“Oğul babasının dölünden çıktıktan sonra ana karnı onun için birkaç aylık istirahat menzildir.”

uğul- “takip etmek” (KB 1125, 3422, 5202), <uç- “uymak, takip etmek” (KB 402, 571, 1174, 1365, vd.) <uç-(u)-l-; sözcüğün kökeni için bk. (Clouston, 1972, s. 57a; Taş, 2009, s. 186); *krş.* E. Uyg. *ud-* “takip etmek”, *udul-* “anlamı belirsiz?” (Wilkins, 2021, s. 784b, 786b); DLT *uçmak* “uyan, çıkak, şakirt; uşak, ırgat”, *uğula-* “uymak” (DLT Dizin, s. 132b); Hrz. HT *uyul-* “uyulmak” <uy-(u)- MM, HKT (Toprak, 2005, s. 130), *uç-* “uymak, izinden gitmek” HKT, NF (Ünlü, 2012, s. 619a); T. Kıpç. *uy-* “uymak, tâbi olmak” (Toparlı vd. 2007, s. 295a).

törütgen idi tapğı ewre qodup / törümüške tapmaq bolur mu uđup (4745)

“Türeten rabbe tapınmayı geri bırakıp türeyene uymak ve ona hizmet etmek değer mi?”

bu begler baş ol qańça barsa başı / uğula barır barça uğmış kişi (5202)

“Bu beyler baştır; baş nereye giderse onu izleyen bütün insanlar da ona uyar.”

6. 3. 6. {-n-}

Fiil köklerine eklenerek genellikle dönüşlü; bazen edilgen, dönüşlü-edilgen bazen de etken ve oluş bildiren fiiller türeten bir yapım ekidir (Brockelmann, 1954, s. 203; Räsänen, 1957, s. 161; Bilgen, 1989, s. 116; Erdal, 1991, s. 584; Hacıeminoğlu, 1997, s. 142; Toprak, 2005, s. 133- 141; Gabain, 2007, s. 59; Eckmann, 2009, s. 60; Taş, 2009, s. 187-196; Tabaklar, 2010, s. 33; Sağol Yüksekaya, 2010, s. 121; Argunşah, 2010, s. 223; Eraslan, 2012, s. 111; Güner, 2013, s. 174-176; Ercilasun, 2020, s. 41-48; Tekin 2016, s. 91;).

Ercilasun, -n- ekinin fonksiyonlarından bahsederken, “bazen herhangi bir fonksiyona bağlı olmadan fiilden fiil yapar”, notunu düşerek, -n- ekinin fonksiyonsuzluğunun Kutadgu Bilig’de çok görülen ilgi çekici bir hâl olduğuna dikkati çeker (2020, s. 47). Gabain, Eski Türkçede -n- ekiyle genişleyen bazı fiillerin anlamının kökle aynı olduğunu belirtmiştir (2009, s. 59). Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde -n- ekinin eklendiği fiillerin anlamını değiştirmedini, kuvvetlendirdiğini belirtmiştir (2008, s. 139-140). Sağol Yüksekaya, Harezmi Türkçesinde -n- ekinin dönüşlülük ve edilgenliğe ilaveten “anlamı kuvvetlendirilmiş fiiller” de türettiğini açıklamıştır (2010, s. 121). Toprak, -n- ekini üç fonksiyona ayırıp incelemiştir (*dönüşlü fiil yapımında, edilgen fiil yapımında, pekiştirme fonksiyonunda olan fiiller*), Ercilasun’un *fonksiyonsuz* dediği fiillerdeki -n- ekinin pekiştirme işlevinde kullanıldığını ifade etmiştir (2005, s. 136, 141-142). Gökdağ, Atabetü’l-Hakayık’ta bu ekin fonksiyonlarını dörde ayırmıştır. Bunlardan biri de “Eke rağmen mahiyeti değişmeyip sadece manası kuvvetlenmiş fiiller” şeklindedir (2018, s. 828).

ekin- “kendisi için ekmek” (KB 5249), *ek-* “bir şey ekmek” (KB 1394, 1624, 4733, 4734 vd.) *ek-(i)-n-*; sözcüğün kökeni için bk. (Clouston, 1972, s. 110b; Dankoff, 1985, s. 21; Bilgen, 1989, s. 105, 181). Taş, *ekin-* fiilindeki -n- ekinin dönüşlü fiil türettiğini belirtir ve anlam olarak “kendisi için ekmek, ekinmek” anlamı verir ama beyit tam çevrildiğinde buradaki edilgen anlam çok zayıf kalmaktadır.” (2009, s. 188); *krş.* E. Uyg. *äk-* “(tohum) ekmek, serpmek, saçmak” (Wilkins, 2021, s. 102b); DLT *ek-* “bir şey ekmek”, *ekin-* “ekinmek, kendisi için ekmek”, *ektir-* “ektirmek”, *ekiş-* “ekmekte yardım ve yarış etmek” (DLT Dizin, 1972, s. 37a); Hrz. *ek- ~ ek- ~ ik-* “ekmek, ekin ekmek” NF, KE, HKT, İML, *ekiş-* “birlikte ekmek” ME (Ünlü, 2012, s. 166b, 167b); T. Kıpç. *ek- ~ ik-* “ekin ekmek, tarlayı sürmek”, *ekil-* “ekilmek” (Toparlı vd. 2007, s. 71a)

yori eğgölük kıl ekin eğgölük / saña eđgü bolğay açu meñülük (5249)

“Yürü, iyilik yap, iyilik ek; bunda sen ebedî iyilik bulursun.”

tariğlağ turur bu ajuń ay ilig / negü ekse anda alır bu elig (5248)

“Ey hükümdar, bu dünya tarladır; bu el buraya ne ekirse orada onu biçer.”

isin- “Isınmak; sevmek, gönülden bağlanmak” (KB 2123, 2179, 2479, 4701; 1507, 2978), *isi-* “ısınmak” (KB 2479, 4629, 5865); fakat bk. *isin-* “ısındırmak” (KB 4220) <isi-n-; sözcüğün kökeni için bk. (Brockelmann, 1954, s. 203; Clauson, 1972, s. 248b; Dankoff, 1985, s. 36; Bilgen, 1989, s. 119; Erdal, 1991, s. 602; Taş, 2009, s. 189; Ercilasun, 2020, s. 41); *krş.* E. Uyg. *isi-* “ısınmak, ısıtmak”, *isin-* “ısınmak, (bir şeyle) ilgilenmek, heyecanlı olmak, hevesli olmak, empatili olmak, önem vermek” (Wilkens, 2021, s. 311a, 312a); DLT *isi-* “ısınmak”, *isin-* “sevmek, ısınmak”, *isit-* “ısıtmak; sıtmaya tutulmak” (DLT Dizin, 1972, s. 51a); Hrz. *ısın-* “ısınmak, alışmak, sevmek, hoşlanmak” KE, HŞ, İML, HKT, *ısığ* “ısı, sıcak, sıcaklık, samimiyet” KE, HKT, *ısığ* “NF, KE, HŞ, HKT, İML, *isin-* ME, *isit-* ME (Ünlü, 2012, s. 244a-b, 265b); T. Kıpç. *isi-* “ısınmak”, *isin-* ~ *issin-* ~ *ısın-* “ısınmak”, *isit-* ~ *ısıt-* ~ *ısıd-* “ısıtmak”, *isittir-* “ısıtırmak” (Toparlı vd. 2007, s. 114b, 115a, 102a-b).

küler yüz ısığ sözke yalñuk isir / isinse bu yalñuk bolur kul eşir (2479)

“Güler yüz ve tatlı söze insan ısınır; insan kime ısınırsa ona kul köle olur.”

ilin itse bassa tüz öñdi urup / isinse er at köñli eđgü bulup (2179)

“Memleketi düzenleyip doğru kanunla idare etsin; hizmetinde bulunanlar iyilik gö-rerek ona ısınsın.”

éwin- “acele etmek” (KB 1999, 2359, 2363), *éw-* “acele etmek, koşmak, çırpınmak, derhal yapmak, can atmak” (KB 323, 556, 587, 631 vd.), *éwit-* “acele etmek, koşmak” (KB 1551, 5218) <iv-(i)n-; sözcüğün kökeni için bk. *évin-* “avele etmek, koşmak”, *év-* “acele etmek” <ev-(i)n- (Clauson, 1972, s. 12b; Ercilasun, 2020, s. 47); *krş.* E. Uyg. *ev-* ~ *iv-* “acele etmek, çabuk olmak, koşmak, hızlıca hazır bulunmak”, *evin-* ~ *ivin-* “acele etmek” (Wilkens, 2021, s. 266b, 315b); DLT *ew-* “bir şeyin etrafına koşuşmak”, *ewriş-* “uğraşmak, çabalamak, bir işin üstüne düşmek; çevirmede ve bir şeyin altını üstüne getirmekte yardım etmek” (DLT Dizin, 1972, s. 41b); Hrz. *iw-* HKT ~ *éw-* ~ *ew-* KE ~ *ev-* KE ~ *iv-* HŞ, İML, MN “acele etmek, koşmak, acele davranmak” (Ünlü, 2012, s. 271b); T. Kıpç. *ev-* ~ *iv-* ~ *i-* “acele etmek” (Toparlı vd. 2007, s. 77b)

kamuğ iş içinde amulluk öçür / meğer ta’at erse éwingil yügür (1999)

“Her işte sükûneti tercih et; yalnızca ibadette acele et, çabuk davran.”

sakinç kışğa tutğil tapuğ kıl uzun / éwerde amul bol buşarda tüzün (6090)

“Dünya düşüncesini kısa tut, ibadeti uzun; acele ederken sakın, hiddetlenirken de halim ol.”

serin- “sabretmek” (KB 586, 587, 588, 1107 vd.), *ser-* “sabretmek” (KB 489, 807, 1319, 1453 vd.), sözcüğün kökeni için bk. (Clauson, 1972, s. 854a; Dankoff, 1985, s. 159; Bilgen, 1989, s. 118; Erdal, 1991, s. 612; Taş, 2009, s. 190; Ercilasun, 2020, s. 47); *krş.* E. Uyg. *sär-* “çekmek, dayanmak, katlanmak; sebat etmek, oyalanmak, kalmak”, *särin-* “sabretmek, sabırlı olmak, dayanmak, çekmek, katlanmak” (Wilkens, 2021, s. 598a, 599a); *serin-* “sabretmek”, *ser-* “sabretmek” (DLT Dizin, 1972, s. 102a); Hrz. *serin-* “sabretmek, dayanmak, tahammül etmek” İML, *sirin-* HŞ, *ser-* “sabretmek, dayanmak” KE (Ünlü, 2012, s. 514a).

kalı kelse öwkeñ katığlan serin / serimlig kışiniñ sewinçi yarın (1317)

Eğer öfkelenirsen kendini tut, sabırlı ol; sabırlı kişi sonunda sevince kavuşur.”

iki öğte kılma kayu erse iş / havaş öwke kelse serip kışgu tiş (1453)

“Heves ve öfke anında hiçbir iş yapma; her iki hâlde de dişini sık, sabret.”

toğun- “doymak” (KB 4774), **toğ-** “doymak” (KB 923, 988, 989, 1126 vd.) toğ-(u)-n-; sözcüğün kökeni için bk. toğun- “doymak, tatmin olmak”, **toğ-** “doymak, tatmin olmak” (Clauson, 1972, s. 458a, 451a); *krş.* E. Uyg. **toğ-** “tok olmak, memnun olmak, usanmış olmak, bıkmış olmak”, **toğunçsuz** “doyum-suz, açgözlü” (Wilkens, 2021, s. 724b); DLT **toğ-** ~ **toy-** “doymak”, **toğun-** “doyar gibi gözükmek”, **toğur-** ~ **toğgur-** “doyurmak” (DLT Dizin, 1972, s. 123a, 122b); Hrz. **toy-** “doymak, karnı doymak, kanmak, tatmin olmak” NF, KE, İML, HŞ, **toyur-** “doyurmak, yedirmek, kandırmak” HŞ ~ **toyğır-** (Ünlü, 2012, s. 601b); T. Kıpç. **toy-** ~ **toğ-** “doymak”, **toydır-** ~ **toydur-** “doyurmak” (Toparlı vd. 2007, s. 281b).

boğuz bir toğunsa iki kün barır / egin keğse bir ton iki yıl qalır (4774)
“Boğaz bir doyarsa bu iki gün devam eder; sırtta giyilen bir giysi iki yıl dayanır.”

közi suq kişi neñke toğmaz közi / meğer tolmağınça kara yir tozi (5390)
“Gözü aç insan, kara toprağın tozu gözüne dolana kadar mala doymaz.”

6. 3. 7. {-ş-}

Kutadgu Bilig’de {-ş-} fiilden fiil yapma eki çoklukla işteş, bazen dönüşlü, işteş-dönüşlü ve oluş bildiren “ortaklaşma, nadiren yardım etme” anlamlı; nesnelere göre geçişli ve geçişsiz fiiller türetmiştir (Brockelmann, 1954, s. 204; Räsänen, 1957, s. 163; Bilgen, 1989, s. 134; Erdal, 1991, s. 552-574; Karamanlıoğlu, 1994, s. 53; Hacıeminoğlu, 1997, s. 142-143; Toprak, 2005, s. 145-157; Gabain, 2007, s. 60; Eckmann, 2009, s. 60-61; Taş, 2009, s. 199-203; Tabaklar, 2010, s. 33; Sağol Yüksekaya, 2010, s. 121; Argunşah, 2010, s. 223; Eraslan, 2012, s. 112; Güner, 2013, s. 178-180; Tekin 2016, s. 92; Gökdağ, 2018, s. 828; Ercilasun, 2020, s. 51-55).

Ercilasun, -ş- ekinin bazen eklendiği fiile yeni bir anlam yüklediğini, ekin işteşlik anlamının aşındığını açıklamıştır. Verdiği örneklerden biri olan *esenleş-* fiili bağlamda “vedalaşmak, selamlaşmak” anlamındadır ve açıklamaya uymamaktadır (2020, s. 55). Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bu ekin bazı örneklerde anlamı değiştirmediğini, pekiştirdiğini belirtir (2008, s. 144). Eckmann, Çağatay Türkçesinde -ş- ekinin eklendiği bütün fiillerde ortaklaşma ifade etmediğini, bazen ilk şekil ile işteşlik eki almış şekil arasında hiçbir anlam farkı olmadığını örneklerle ifade etmiştir (2009, s. 61). Toprak, Harezmi Türkçesinde -ş- işteşlik ekinin altı farklı fonksiyonda fiiller türettiğini belirtmiştir. Bu fonksiyonlardan biri de *pekiştirme görevinde olanlardır* ki bu gruba giren fiiller anlam bakımından sıfır fonksiyondadır (2005, s. 148).

bulğaş- “karışmak” (2336); <bulğa-ş-; sözcüğün kökeni için bk. *bulğa-* “ortalığı karıştırmak, düzeni bozmak” (Clauson, 1972, s. 337a-b; Erdal, 1991, s. 555, Taş, 2009, s. 202; Ercilasun, 2020, s. 55); *krş.* E. Uyg. *bulğa-* “alt üst etmek, şaşırtmak, rahatsız etmek; karıştırmak, çalkalamak, çırpma”, *bulğaş-* “karışıklık içinde olmak, kafası karışık olmak, karmakarışık bir durumda bulunmak, (bir şeyle) lekelenmiş olmak”, *bulğat-* “kafası karışık olmak”, *bulğan-* “şaşkın olmak, kafası karışık olmak, dengesiz olmak, kederlenmek...” (Wilkens, 2021, s. 197a-b, 198a); DLT *bulğa-* “bulandırmak, karıştırmak, bulanıp kusayazmak; öfkelenmek”, *bulğan-* “bulanmak; kızmak, öfkelenmek” (DLT Dizin, 1972, s. 24a); Hrz. *bulğaş-* “bulaşmak, karılmak, karışmak, bula-mak” ~ *bulaş-* NF, HŞ, *bulğa-* “bulamak, bulaştırmak, bulandırmak, bozgunculuk etmek, vesvese vermek” KE, ME, HŞ (Ünlü, 2012, s. 112a, 111b); T. Kıpç. *bulğaş-* ~ *bulaş-* “bulaşmak, karışmak”, *bulğa-* ~ *bula-* ~ *buğla-* “bulamak, karıştırmak; sıkılmak, üzme, bulandırmak” (Toparlı vd. 2007, s. 37b). Bu örnekte -ş- eki oluş bildiren bir fiil türetmiştir.

kalın sü yayılsa için bulğaşur / anı itse bolmaz yarağsız tuşur (2336)
“Kalabalık ordu yayılınca içinden karışır; düzene sokulamaz, kötü bir durum doğar.”

yağuş- “yaklaşmak” (KB 136, 5311), *yağú-* “yaklaşmak” (KB 1508, 1631, 2032, 2349 vd.) <yağú-ş-; sözcüğün kökeni için bk. (Clouston, 1972, s. 908b; Dankoff, 1985, s. 215; Bilgen, 1989, s. 150; Eckmann, 2009, s. 61; Taş, 2009, s. 202; Ercilasun, 2020, s. 55); *krş. yağú-* “yaklaşmak”, *yağur-* “yaklaşmak”, *yağut-* “yaklaştırmak” (Wilkens, 2021, s. 854a-b); DLT *yağuş-* “birbirine yaklaşmak”, *yağú-* “yaklaşmak”, (DLT Dizin, 1972, s. 142a); Hrz. *yağú-* “yaklaşmak” KE, HŞ ~ *yawu-* ~ *yavu-*, *yağut-* “yaklaştırmak” KE (Ünlü, 2012, s. 652b); T. Kıpç. *yağıştır-* “birleştirmek, eklemek”, *yağ-* ~ *yağ-* “yapıştırmak, sıvamak” (Toparlı vd. 2007, s. 306a, 307a). {-ş-} fiilden fiil yapma eki bu örnekte dönüşlü fiil türetmiş, ama anlam bakımından işlevi sıfırdır.

basa keldi arzu tilek arzular / kayuğa yağuşsa añar öz ular (136)

“Bundan böyle Arzıtilek (Utarit) gelir; ona kim yaklaşırsa dilek ve arzularına kavuşur.”

isizke yağuma yırağ tur teze / yori edğülük kıl yorıq yol tüze (1508)

“Kötüye yaklaşma, ondan uzak dur, kaç; daima iyilik yap, tavır ve hareketlerini düzelt.”

yaqış- “yaklaşmak, uyuşmak” (KB 134, 3036), *yağ-* “yaklaşmak” (KB 323a, 323b, 654, 847 vd.) <yağ-(ı)-ş-; sözcüğün kökeni için bk. (Clouston, 1972, s. 908a; Ercilasun, 2020, s. 55; Dankoff, 1985, s. 214; Bilgen, 1989, s. 150; Erdal, 1991, s.573; Taş, 2009, s. 202; Berbercan, 2013, s. 97); *krş. E. Uyg. yağ-* “yaklaşmak, yakınlaşmak, uymak, uygun olmak”, *yaqışmak* “birleşme” (Wilkens, 2021, s.855a-b); DLT *yaqış-* “yaklaşmak, dokunmak, yakına gelmek”, *yağ-* “yaklaşmak, dokunmak; yakmak” (DLT Dizin, 1972, s. 142a); Hrz. *yaqış-* “uymak, alışmak” ME, *yağ-* “yaklaşmak, yanaştırmak, uygun gelmek, hoşla gitmek, kabul etmek, sürmek” KE, ME (Ünlü, 2012, s. 654b); T. Kıpç. *yağıştır-* “birleştirmek, eklemek”, *yağ-* ~ *yağ-* “yapıştırmak, sıvamak” (Toparlı vd. 2007, s. 306a, 307a).

iki neñ qarıştı yaqışmaz kaçar / saranka yağumaz ağığ berk kuçar (3036)

“Bu iki şey birbirine zıttır, onlar birbirinden kaçar; insan cimriye yanaşmaz, cömerde sıkıca yapışır.”

bu iki bile işke yağma éwe / kalı yağsa kıldıñ tiriglik yawa (323)

“Öfke ve gazap ile işe yaklaşma; eğer yaklaşırsan ömrü ziyan edersin.”

yıraş- “uzaklaşmak” (KB 5659), *yıra-* “uzaklaşmak” (156, 292, 316, 375 vd.), *yırat-* “uzaklaştırmak” (KB 322, 381, 437, 852 vd.) <yıra-ş-; sözcüğün kökeni için bk. (Erdal, 1991, s. 772; Taş, 2009, s. 202); *krş. yıra-* ~ *ıra-* “uzaklaşmak, uzağa gitmek, uzak olmak, kendini uzak tutmak, unutulmak, kaybolmak”, *yırat-* ~ *ırat-* “uzaklaştırmak, unutmak, çıkarmak, bırakmak, kaçınmak” (Wilkens, 2021, s. 289b, 290b); DLT *yıra-* ~ *yara-* “uzaklaşmak, irak olmak”, *yırat-* “uzaklaştırmak” (DLT Dizin, s. 151b); Hrz. *yıra-* “uzaklaşmak” ME, HŞ, *yırat-* “uzaklaştırmak, göndermek” NF, KE, ME (Ünlü, 2012, s. 684b, 685a); T. Kıpç. *yır-* ~ *yıt-* ~ *yırt-* ~ *yırtı-* ~ *cırt-* “ayırmaq; yırtmaq” Toparlı vd. 2007, s. 321b).

negü iş kıluruñ kişike kiñeş / kiñeşmez kişke katılma yıraş (5659)

“Ne gibi bir iş yapmak istersen, onu başkalarına danış; danışmayan kişiye karışma, ondan uzak dur.”

bor içme fesadқа katılma yıra / bu iki buzır qarşı ordu tura (5263)

“Şarap içme, fesada katılma, onlardan uzaklaş; bu ikisi köşk, saray ve kaleleri yıkar.”

6. 3. 8. {-t-}

Fiil köklerine gelerek geçişli fiilleri ettirgen, geçişsiz fiilleri geçişli duruma getiren işlek bir fiilden fiil yapma ekidir (Brockelmann, 1954, s. 207; Räsänen, 1957, s. 155; Bilgen, 1989, s. 152; Erdal, 1991, s. 760; Karamanlıoğlu, 1994, s. 53-54; Hacıeminoğlu, 1997, s. 140; Toprak, 2005, s. 114-124; Gabain, 2007, s. 60; Hacıeminoğlu, 2008, 144-145; Eckmann, 2009, s. 61; Taş, 2009, s. 203-212; Tabaklar, 2010, s. 33; Sağol Yüksekaya, 2010, s. 121; Argunşah, 2010, s. 224; Eraslan, 2012, s. 112; Güner, 2013, s. 180-181; Tekin 2016, s. 92; Gökdağ, 2018, s. 829; Ercilasun, 2020, s. 55-57).

Gabain, -t- ekinin yaptırma ve edilgenlik bildirdiğini, eklendiği kök fiille aynı anlamda fiiller türetebileceğini de ifade etmiştir (2007, s. 60). Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde -t- ekiyle türeyen fiilleri gruplandırmış, bunlar içinde “ek aldığı hâlde anlam değişikliğine uğramamış fiiller” diye bir bölüm ayırmıştır (2008, s. 145). Toprak, -t- ekinin Kutadgu Bilig’de olduğu gibi Harezmi Türkçesi eserlerinde de üç değişik fonksiyonda görüldüğünü belirtmiş, bazı fiillerde herhangi bir anlam değişikliği yapmadığını, aynı anlamı pekiştirdiğini vurgulamıştır (2005, s. 115, 124).

arıt- “temizlemek” (KB 1440, 3524, 5352, 5546 vd.), *arı-* “temizlemek, temizlenmek” (KB 876, 2108, 5128, 5351 vd.) <arı-t-; sözcüğün kökeni için bk. <*arı- (Brockelmann 1954, s. 208; Räsänen, 1957, s. 155; Clauson, 1972, s. 207b; Ercilasun, 2020, s. 55; Dankoff, 1985, s. 11; Bilgen, 1989, s. 152; Erdal, 1991, s. 763; Tekin 2003b, s. 338; Taş, 2009, s. 204; Güner, 2013, s. 180; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 554); *krş.* E. Uyg. *arı-* ~ *ar(i)-* “temiz olmak, temizlenmek, arınmak, arıtılmak, giderilmek; serbest olmak, yok olmak, ortadan kaldırılmak; (göz) açılmak, durmak”, *arıt-* “temizlemek, kirden arındırmak, yıkamak, arındırmak, yok etmek, alıp götürmek, kaldırmak, uzaklaştırmak, ayıklamak, ayırmak, borç ödemek, şükran borcunu yerine getirmek, temizlenmek” (Wilkens, 2021, s. 59b, 62b); E. Uyg. Br. *arı-*, *ārri-* “temiz olmak”, Kırg. *ārçı-* “temizlemek” <moğ. **ārı-* = AT *arıt-* (Tekin 1995a, s. 95, 171); DLT *arıt-* “temizlemek”, *arı-* “temizlemek” (DLT, Dizin, s. 10b); Hrz. *Nehcül-Ferâdis*’te fiili genişleten {-t-} ekinin “sıfır” fonksiyonda olduğu belirtilmiştir (Aşcı ve Kırbaş, 2021, s. 325), *arıt-* “temizlemek, temizletmek” NF, KE, ME, MM, HKT, MN, İML, *arı-* “temizlenmek, temiz olmak, şüphede kurtulmak” KE, HKT, İML (Ünlü, 2012, s. 50a, 49a); T. Kıpç. *arıt-* ~ *arid-* ~ *arut-* “temizlemek; ayıklamak, kabuğunu soymak”, *arı-* “temizlemek, temiz olmak” (Toparlı vd. 2007, s. 11a-b).

Kutadgu Bilig’de geçen 15 örnekte *arıt-* “temizlemek”, 3 örnekte “temizletmek” (KB 5128, 5505, 5497), 1 örnekte “temizlenmek” (KB 5631) anlamında kullanılmıştır. 15 örnekte {-t-} ekin anlam bakımında işlevi sıfırdır.

yawa kıılma emdi bu kıalmış künüñ / özünüñ arıtğıl yazukuñ münüñ (1440)

“Şimdi kalan ömrünü boşuna geçirme; kendini günah ve kusurlardan temizle.”

arıqsıznu yalñuq suwun yup arır / kıalı artasa suw negün yup arır (2108)

“İnsan temiz olmayan şeyleri suyla yıkayıp temizler; eğer su kirlenirse o neyle ve nasıl temizlenir.”

ayıt- “söylemek, demek; sormak” (KB C64, 507, 523, 525 vd.), *ay-* “demek, söylemek, anlatmak” (KB C1, C2, C3, C4 vd.) <ay-(i)-t-; sözcüğün kökeni için bk. (Brockelmann 1954, s. 208; Clauson, 1972, s. 268b; Dankoff, 1985, s. 17; Bilgen, 1989, s. 152; Erdal, 1991, s. 763; Toprak, 2005, s. 115; Taş, 2009, s. 204; Güner, 2013, s. 180; Berbercan, 2016, s. 36; Tekin 2016, s. 92; Ercilasun, 2020, s. 56). Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesindeki bazı fiil yapılarındaki {-t-} ekinin “sıfır” fonksiyonlu olduğuna değinmiş, “ek alıp anlamı değişmeyen fiiller” grubunda *ayt-* fiilini göstermiştir (2008, s. 145); *krş.* E. Uyg. *ay-* “emretmek, buyurmak, yönlendirmek, (bir kişiyi bir işle) görevlen-

dirmek; söylemek, konuşmak, hitap etmek; bildirmek, açıklamak, fala bakmak, kehanette bulunmak, ilan etmek; düzenlemek, yönetmek, idare etmek”, *ayıt- ~ ay(i)t-* “söylemek; anlatmak; izin istemek; sormak, bilgi almak, danışmak; rica etmek; kehanette bulunmak, fal bakmak; sağlığını sormak; göndermek, hediye olarak vermek” (Wilkens 2021, s. 85a, 89b). DLT *ayıt-* “söylemek, sormak”, *ay-* “söylemek” (DLT Dizin, 1972, s. 14a); Hrz. *Nehcü'l-Ferâdis*'te *ay-* fiilini genişleten {-t-} eki “sıfır” fonksiyondadır (Aşçı ve Kırbas, 2021, s. 325), *ayıt-* “demek, söylemek” NF, MM, HŞ, K7, ~ *ayt-* NF, KE, ME, MM, HKT, MN, İML, *ay-* “söylemek, demek, sormak” NF, KE, MM, HKT, İML, MN (Ünlü, 2012, s. 66a, 67a, 64a); T. Kıpç. *ayıt- ~ ayd- ~ ayt- ~ eyid- ~ eyit- ~ iyit- ~ eyt-* “söylemek, demek”, *ay-* “söylemek, demek” (Toparlı vd. 2007, s. 17a, 18a).

sen emdi kayu sen maña ay aça / ikide biri bol üçünçte kaçça (267)

“Sen şimdi hangisisin, bana bunu açıkça söyle; bu ikisinden biri ol, üçüncüden kaç.”

muñar meñzetü aydı şa'ir bu beyt / işiñ tüşse éwme şabır birle ayıt (586)

“Şair de buna benzer şu beyiti söylemiştir; birine işin düşerse acele etme, sabırla söyle.”

beklet- “kilitlemek, kapatmak” (KB 2535), *bekle-* “kilitlemek” (KB 4520) <bek+le-t-; sözcüğün kökeni için bk. (Clauson, 1972, s. 327a; Dankoff, 1985, s. 70; Bilgen, 1989, s. 154; Erdal, 1991, s. 765; Toprak, 2005, s. 115; Taş, 2009, s. 205); *krş.* E. Uyg. *bäklä- ~ b(ä)klä-* kilitlemek, kapamak, (bir şeye) hayret etmek; bağlamak, sağlamlastırmak, kollamak; muhafaza etmek; gömmek, defnetmek; korumak; nadasa bırakmak, işlenmemek; nefsi tutmak, terbiye etmek”; *bäklän- ~ b(ä)klän-* “kapanmak, kilitlemek, kapanmış olmak; sınırlandırmak; (ağız) tıkamak; gömülmek” (Wilkens, 2021, s. 157a); DLT *beklet-* “bağlatmak; hapsettirmek; bekletmek, gözetirmek”, *bekle-* “beklemek, gözetmek, saklamak, hapsetmek; pekitmek; kapatmak” (DLT Dizin, 1972, s. 18b); Hrz. *bekle-* “korumak, muhafaza etmek, saklamak” ME, HKT, İML, NF, ME, ~ *bëkle-* MM, *beklen-* “korunmak” MM (Ünlü, 2012, s. 86a); T. Kıp. *bekle-* “kilitlemek; beklemek” (Toparlı vd. 2007, s. 27a).

Hacıeminoğlu, *beklet-* “kilitlemek, kapatmak” (<bekle-t-) fiilinde ekin anlamı değiştirmedini belirtmiştir (2008, s. 145). Kutadgu Bilig’de *bekle-* fiili 13 örnekte “korumak, muhafaza etmek”, 1 örnekte “kapamak”, 1 örnekte ise “bağlamak” anlamında kullanılmıştır. Sadece bir örnekte “kilitlemek” anlamına gelmektedir. Burada {-t-} ekinin işlevi, söz konusu örnek dışında genelde korunmuştur.

körü bekletip çıksa karşı kapuğ / tükel boldı ol künki barça tapuğ (2535)

“Saray kapısını gözü önünde kapatıp çıkınca, o günün bütün hizmeti tamamlanmış olur.”

ağır tut tişig sen negü kolsa bir / ewiñ kapğı bekle yırağ tutğıl er (4520)

“Kadına saygı göster, ne isterse ver; evin kapısını kilitle ve eve erkek sokma.”

éwit- “acele etmek, koşmak” (KB 1551, 5218), *éw-* “acele etmek, koşmak, çırpınmak, derhal yapmak, can atmak” (B47, 323, 538, 554 vd.) <ew-(i)-t-; sözcüğün kökeni için bk. <*ēb-; *krş.* DLT *iw-* “acele etmek, evmek”, Trkm. *ēv-* “acele etmek” (Tekin, 1995, s. 180; Taş, 2009, s. 206); *krş.* E. Uyg. *ev- ~ iv-* “acele etmek, çabuk olmak; koşmak, hızlıca hazır bulunmak”, *ävit- ~ evit-* “harekete getirmek, harekete geçirmek” (Wilkens, 2021, s. 266b, 267a, 130b); DLT *éw-* “acele etmek”, *éwil-* “ivimek, acele edilmek”, *éwiş-* “koşuşmak, beraberce acele etmek” (DLT Dizin, 1972, s. 42b); Hrz. *éw-* “evmek, acele etmek” NF, ME, ~ *ew-* KE, ~ *ev-* KE, ~ *iw- ~ iv-*, *ewdür-* “acele ettirmek,

~ *iwdür-* (Ünlü, 2012, s. 181b, 182a); T. Kıpç. *ev- ~ iv- ~ i-* “acele etmek”, *evdür-* “acele ettirmek” (Toparlı vd. 2007, s. 77b).

açığ birgü erse éwit terk tegür / kının berge ursa amulluk ödür (5218)

“İhsanda bulunurken acele et ve çabuk ver; cezalandırmak ve dayak atmakta ihtiyatlı davran.”

éwe işleme iş meğer din işi / éwek işte aşgın bulumaz kişi (5217)

“Din işinden başka işte acele etme; insan acele işin faydasını görmez.”

kağıt- “yüz çevirmek, karşı koymak, karşı durmak” (KB 2290, 6539); krş. *kaçır-* “döndürmek, karşı koymak” (KB 6244) <kağı-t-; sözcüğün kökeni için bk. <*kağı-r (Erdal, 1991, s. 734-735; Toprak, 2005, s. 115; Hacıeminoğlu, 2008, s. 145; Taş, 2009, s. 206; Güner, 2013, s. 181); krş. *kadırl-* “geri çekilmek, arkaya dönmek”, *kağı-* ~ *kadı-* “(yağmur) yağmak, düşmek”, *kağıt-* “gururlu olmak”, *kayıt-* “muhtemelen kağıt-’ın geç bir hâli” (Wilkens, 2021, s. 318a-b, 319a, 350a); DLT *kağıt-* ~ *kağıt-* “geri dönmek, çekinmek; soğuktan ölmek; inat etmek, dik başlı olmak, boyun eğmemek” (DLT Dizin, 1972, s. 54b); Hrzm. *kay(i)t-* “dönmek, geri dönmek, vazgeçmek, caymak” ~ *kayt-*, NF, MM, HKT, HŞ, *kayış-* “dönmek, bir hâlden başka bir hâle dönmek” HKT (Ünlü, 2012, s. 300a); T. Kıpç. *kayıt-* ~ *kayıd-* ~ *kayıt-* ~ *kayt-* “dönmek, geri dönmek” (Toparlı vd. 2007, s. 133b).

uwutluk kerek er uwutu üçün / yağı birle karşıur kağıtmaz öcün (2290)

“Kumandan haysiyet sahibi olmalıdır, o, düşmana şerefi için karşı koyar, öcünü almadan yüz çevirmez.”

SONUÇ

Kutadgu Bilig, hacmi ve muhtevası bakımından Türkçenin en önemli metinlerinin başında gelmektedir. Metin dilinin eskiliği, manzum bir eser olması anlamda sağlam bir kurgunu oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, Arat’ın çalışmasından sonra çeşitli çalışmalarla metin tamiri, anlam bütünlüğü sağlanmaya devam etmiştir. Bu çalışmada eserde geçen sıfır fonksiyonlu yapımlar tespit edilmiş ve incelenmiştir. Bu incelemeler neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır.

a) Kutadgu Bilig’de yedi (7) adet isimden isim yapma ekinin bazı sözlük birimlerde sıfır fonksiyonda oldukları tespit edilmiştir. Bu ekler ve eklerin sıfır fonksiyonda olduğu sözlük birimler şunlardır: {+(A)n} (*boğun, oğlan*), {+çl} (*başçı*), {+gü} (*negü*), {+lXk} (*ağıllık, kedğülük, meñilik*), {+me} (*neçeme*), {+n} (*ikigün, öñin, tekin, terkin, üçegün*), {+slg, +suk} (*ersig, külsig, ağınsig, tañsuk*).

b) Kutadgu Bilig’de sekiz (8) adet fiilden fiil yapma ekinin bazı sözlük birimlerde sıfır fonksiyonda oldukları tespit edilmiştir. Bu ekler ve eklerin sıfır fonksiyonda olduğu sözlük birimler şunlardır: {-A-} (*kama-, öçe-, sıka-, tara-*), {-Ar-} (*kızar-*), {-I-, -U-} (*aşu- / eşü-, eri-, tarı-, tatı-, teñi-, yağı-*), {-k-} (*irik-, öçük-, saķ-, tuşık-, uçuk-*), {-l-} (*alđal-, tuğul-, uđul-*), {-n-} (*ekin-, isin-, éwin-, serin-, toğun-*), {-ş-} (*bulđaş-, yağıuş-, yaķış-, yıraş-*), {-t-} (*arit-, ayıt-, beklet-, éwit-, kağıt-*). *Yorı-* fiilinde ise bir (1) adet sıfır fonksiyonlu isimden fiil yapma eki (+ı-) tespit edilmiştir.

c) Sadece bir örnekte vezin gereği kullanılan el “el, bir uzvumuz” örneğini de çalışmamıza dâhil ettik. Her ne kadar bir örnekte geçse de yaygın kullanımı olan *elig* “el, bir uzvumuz” sözlük birimindeki {-g} fiilden isim yapma ekinin bu bağlamda fonksiyonsuzlaştığı söylenebilir.

d) *Yorı-* fiilinin yapısı hakkında iki görüş öne sürülmüştür: <*yo-r +ı-; <*yo-r-ı-. Ağırlıklı görüş fiildeki {ı}’nın isimden fiil yapma eki olduğu yönündedir. Öte yandan, fiilin Eski Uygur

Türkçesinden bu yana hem *yorı-* hem de *yor-* şeklinin kullanılmış olması, fiilin *yor-* şeklinde {ı} biçim biriminin vurgusuz orta hece ünlüsü konumunda düşürülmüş olması teorisi sıkıntıya girmektedir. Bu çalışmada {ı} biçim birimi genel görüşe uygun olarak isimden fiil yapma eki olarak değerlendirilmiştir.

e) Kutadgu Bilig’de tespit edilen sıfır fonksiyonlu yapım eklerinin Eski Uygur Türkçesi eserlerinde de çoklukla sıfır fonksiyonlu oldukları; hatta Harezmi ve Tarihî Kıpçak Türkçelerinde bile bu özelliklerini korudukları görülmüştür. Bu durum, söz konusu sözlük birimlerdeki bu eklerin Türkçenin 15’inci yüzyıla kadarki döneminde fonksiyonsuzluklarının devam ettiğini göstermektedir.

f) Bu tür çalışmalarda enklitiklerin, klitiklerin, proklitiklerin ve sıfır fonksiyonlu yapım eklerinin birbirlerine karıştırılmaması gerekir. Yapılan bazı çalışmalarda bu karışıklığın olduğu görülmüştür.

g) Bir enklitik eklenip fonksiyonsuzlaşırsa “sıfır fonksiyonlu ek” durumuna gelebilir. Türkçede bu durumda olan ekler mevcuttur. Öte yandan, Türkçedeki özellikle pekiştirme enklitikleri anlam bakımından çok az “sıfır fonksiyona” düşmektedir. Çoklukla anlamı bir şekilde pekiştirmektedirler.

KISALTMALAR

AH	Atabetü'l-Hakâyık	into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile
AL	Abuşka Lûgati	
AO	Altın Ordu Yarlık ve Bitikler	Hrzm. Harezmi Türkçesi
AT	Ana Türkçe	HŞ Hüsrev ü Şîrîn
Az.	Azerbaycan Türkçesi	İH El-İdrâk Haşiyesi
bk.	Bakınız.	İM İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin
Br.	Eski Uygur Brahmi metinleri	İML İbn-i Mühennâ Lûgati
C	Cilt	İN Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb
CC	Codex Cumanicus	İÜEF İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
çev.	Çeviren	K Kazan Sahası Yarlık ve Bitikler
Çin.	Çince	Karag. Tuva Türkçesi Karagas ağzı
DLT	Dîvânü Lugâti't-Türk	KB Kutadgu Bilig
Dma.	Azerbaycan Türkçesi Dmanisi ağzı	KE Kısasü'l-Enbiyâ
E. Uyg.	Eski Uygur Türkçesi	KF Kitâb Fi'l-Fıkh
EAT	Eski Anadolu Türkçesi	Kİ Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Türkî
ed.	Editör	Koyb. Hakas Türkçesinin Koybal ağzı
esk.	Eski dilde, eskimiş söz, arkaik söz	krş. Karşılaştırınız
ET	Eski Türkçe (Orhon, Eski Uygur)	ME Mukaddimetü'l-Edeb
Haz.	Hazırlayan	mec. Mecaz anlam
HKT	Old Turkish and Persian İnter-Linear Qur'an Translations II: An İnter-Linear Translation of Qur'an	MG Münyetü'l-Guzât
		MM Mu'inü'l- Mürîd

MN	Mi 'râc-nâme
Moğ.	Moğolca
MuN	Muhabbet-nâme
NAUKA	Bilimler Akademisi
NF	Nehcü'l-Ferâdis
NH	Nevâdirü'n-Nihâye
Orh.	Orhon Türkçesi
RH	Kitâb Fî Rıyâzâtü'l-Hayl
S	Sayı
s.	Sayfa
Soy.	Soyot lehçesi
ss.	Sayfa sayısı
T.	Türkçe
T. Kıpç.	Tarihî Kıpçak Türkçesi
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDEK	Türk Dünyası El Kitabı
TDK	Türk Dil Kurumu
TKAE	Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü
Trkm.	Türkmen Türkçesi
TTS	Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü
TZ	Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı, ve diğerleri
Vol.	Volume (Cilt)

KAYNAKÇA

- AKSAN, D. (1999). *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)*. Ankara: Engin Yayınevi.
- ALTAY, F. Y. (1967). *Kutadgu Bilig ve Tarama Sözlüğündeki Bazı Kelime Teşkilleri*. Ankara. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Yayımlanmamış Lisans Tezi).
- ALYILMAZ, C. (2020). “Yorı- (...> Yürü-) Eylemi Nereden Geliyor?” *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 1(1): 1-19.
- ARAT, R. R. (1979). *Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig III, İndeks*. (İndeksi Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü.
- ARAT, R. R. (1998). *Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (2006). *Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: TDK Yayınları.
- ARAT, R. R. (2007). *Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig I, Metin*, Ankara: TDK Yayınları.
- ARAT, R. R. (2008). *Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib* (Haz. Çetin Şan, Serap Tuba Yurteser). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- ARGUNŞAH, M. (2010). “Kıpçak Türkçesi”. *Tarihî Türk Lehçeleri Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri* (ed. Hayati Develi). İstanbul: Kesit Yayınları: 169-299
- AŞCI, M. - KIRBAŞ, G. (2021). “Nehcü'l-Ferâdis'teki Sıfır Fonksiyonlu Yapım Ekleri”. *Prof. Dr. Orhan Yavuz Armağanı* (ed. Doç. Dr. Bekir Direkçi, Doç. Dr. Mehmet Yastı, Doç. Dr. Mevlüt Gülmez, Dr. Fatih Numan Küçükballı). Konya: Palet Yayınları: 319-336.
- AŞCI, M. (2019). *Harezm Türkçesinde Söz Yapımı*. Ankara. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi).
- AŞCI, U. D. (2012). *Mûsâ-nâme (İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Çeviri, Dizin, Tıpkıbasım)*. Konya: Palet Yayınları.
- ATALAY, B. (2013). *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi I-IV*. Ankara: TDK Yayınları.
- AYDIN, M. (2011). “Kutadgu Bilig'deki Ay-, Ayıt-, Sözle- ve Ti- Fiilleri Bağlamında Eş Anlamlılık Sorunu”. Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. *Kutadgu Bilig Bildirileri* (26-27 Ekim 2009). (Haz. M. Duman). Ankara: TDK Yayınları: 79-85.
- BERBERCAN, M. T. (2013). “Kutadgu Bilig' de Fiillerin Çok Anlamlı Yapısına Genel Bir Bakış”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (24): 83-98.
- BERBERCAN, M. T. (2016). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gülistan-ı Türki)*. İzmir: Hakim Yayıncılık.
- BİLGİN, İ. (1989). *Divānu Luġāti't-türk'te Söz Yapımı*. Ankara. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi).
- BROCKELMANN, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mit-telasiens*. Leiden: E. J. Brill.
- CAFEROĞLU, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- CORGA, E. (2011). *Kutadgu Bilig’de Addan Türemiş Eylemlerin Sözcüksel Görünüşlerinin İncelenmesi*. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÇAĞATAY, S. (1967). “Pekiştirilen Fiiller”. *TDAY Belleten 1966*: 39-50.
- DANKOFF, R. (2015). “Kutadgu Bilig’in Metin Sorunları”. *Dil Araştırmaları*. Sayı: 16 Bahar: 269-286.
- DANKOFF, R. - KELLY, J. (1985) *Maḥmūd al-Kāşğarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luġāt at-Turk), III*. Cambridge: Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources VII.
- DEMİR, E. (2017). “+(1)k- / -(1)k-” Eki ve Çatı Fonksiyonları”. *VIII. Uluslararası Türk Dili Kullantı, 22-26 Mayıs 2017*. Ankara: TDK Yayınları:
- DEMİR, İ. (2014). “Güneybatı Anadolu Ağızlarındaki Pekiştirme Ekleri Üzerine”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2: 106-124.
- DEMİRTAŞ, A. (2012). Kutadgu Bilig’de “yori-” Fiili Üzerine. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4): 1477-1501.
- DİLAÇAR, A. (1972). *990. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ECKMANN, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı*. (çev. Prof. Dr. Günay Karaağaç). Ankara: Kesit Yayınları.
- EMRE, A. C. (1949). *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, Birinci Kitap, Fonetik*. İstanbul: TDK Yayınları.
- ERASLAN, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2020). *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*. (3. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2008). “La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi”. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2: 35-56.
- ERCİLASUN, A. B. - AKKOYUNLU, Z. (2014). *Kaşgarlı Mahmud Dîvânu Luġâtî’t-Türk*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERDAL, M. (1985). “Kutadgu Bilig’de Değişken Ekler ve Kelimeler”. *5. Milletler Arası Türko-loji Kongresi. Tebliğler (23-28 Eylül 1985). I. Türk Dili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi: 89-94.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach To The Lexicon. Vol. 1-2*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ERDAL, Marcel (2000), “Clitics in Turkish”, *Studies on Turkish and Turkic Languages, Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998* (Edited by Aslı Göksel and Celia Kerslake), Wiesbaden.
- ERDAL, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: E. J. Brill.
- GABAIN, A. von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. 5. Baskı, (çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.

- GÖKDAĞ, B. A. (2018). "Atebetü'l-Hakayık'ta Söz Yapımı". *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı II*. (ed. Ş. Doğan ve M. S. Güneş). İstanbul: Kesit Yayınları: 817-830.
- GRØNBECH, K. (2000). *Türkçenin Yapısı*. (çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (1974). "Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar". *Türkoloji Dergisi*. 6/1: 235-259.
- GÜLENSOY, T. (1984). "Dîvânü Lügâti't Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca Kelimeler Üzerine". *Türk Kültürü Araştırmaları (Necati Akder Armağanı)*. 22/1-2: 90-103.
- GÜLENSOY, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü C-I (A-N), C-II (O-Z)*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNER, G. (2008). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*. Kayseri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi).
- GÜNER, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1997). *Harezm Türkçesi Grameri*. Ankara: İÜEF Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- HAMILTON, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Prens Hikâyesi* (çev. Vedat Köken). Ankara: TDK Yayınları.
- HAŞİMİ, A. (2020). "Kutadgu Bilig'de Pekiştirme Amacıyla Kullanılan Sesbirimler, Biçimbirimler, Sözcükler ve Sözcük Grupları". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*: 19-33.
- KARAGÖZ, İ. (2018). *Tarihi Türk Lehçelerinde Sıfat ve Zarflarda Pekiştirme ve Derecelendirme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN, L. (2012). "Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda -n Morfemi İle Ortaya Çıkan Varyantlaşma". *Türk Moğol Araştırmaları Tuncer Gülensoy Armağanı* (ed. Bülent Gül). Ankara: TKAE Yayınları: 219-236.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (1976). "Über kölük und külük/külik". *Ural-Altische Jahrbücher*. 48: 124-126.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- KOCA, E. (2013). "Karahanlı Türkçesi Eserlerinde Yansıma Sözcük Türeten Ekler". *Alatoo Academic Studies*. 8/1: 57-65.
- KORKMAZ, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- NADELYAYEV, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: NAUKA.
- NALBANT, M. V. (2008). *Divânü Luğâti't-Türk Grameri-I İsim*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- ÖNLER, Z. (1993). "Kutadgu Bilig'de Ekçek Kelimesi Üzerine". *Türk Dili*. 497: 342-344.
- ÖZYETGİN, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.

- PEKACAR, Ç. vd. (2012). “Nevşehir ve Diğer Anadolu Ağızlarında Fiillerin Teklik 3. Şahıs Çekimlerinde /n/ Sesi”. *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri (16-19 Kasım 2011)*. Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Yayınları: 225-235.
- RÄSÄNEN, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XXI.
- RÄSÄNEN, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII-1, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SAĞOL YÜKSEKKAYA, G. (2010). “Harezmi Türkçesi”. *Tarihî Türk Lehçeleri Karahanlıca Harezmi Kıpçakça Dersleri* (ed. Hayati Develi). İstanbul: Kesit Yayınları: 89-168.
- SARICA, B. (1987). *Kutadgu Bilig’de İsim Yapım ve Çekim Ekleri*. Van. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SERTKAYA, O. F. (1994). “-an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1989*. Ankara: 335-352.
- TABAKLAR, Ö. (2010). “Karahanlı Türkçesi”. *Tarihî Türk Lehçeleri Karahanlıca Harezmi Kıpçakça Dersleri* (ed. Hayat, Develi). İstanbul: Kesit Yayınları: 15-88.
- Türk Dil Kurumu (1964-1977). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesinde Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, I-VIII*. Ankara: TDK Yayınları.
- TAŞ, İ. (2009). *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*. Ankara: TDK Yayınları.
- TAŞ, İ. (2016). *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı: Birleştirme ve Bir Tasnif Denemesi. Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig*. (ed. G. Sağol Yüksekaya). Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 183-193.
- TEKİN, Ş. (1976). “Eski Türkçe”. *TDEK*. Ankara: TKAE Yayınları: 142-192.
- TEKİN, T. (1967). Determination of Middle-Turkic-Long Vowels through ‘arūd’. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. 20/2: 151-170.
- TEKİN, T. (1994). “Notes on Old Turkic Word Formation”. *Central Asiatic Journal XXXVIII/2*: 244-281.
- TEKİN, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.
- TEKİN, T. (2003a). Further evidence for ‘zetacism’ and ‘sigmatism’. *Makaleler I. Altayistik*. (haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir): 57-64. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- TEKİN, T. (2003b). “Relics of Altaic Stem-Final Vowels in Turkic”. *Makaleler I. Altayistik* (Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir), 327-246. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- TEKİN, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- TEMİZSOYLU, Y. Ş. (2002). *Kutadgu Bilig’de İsim Yapımı*. Ankara. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TERES, E. (2009). *Çağataycada Söz Yapımı*. İstanbul. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi).
- TEZCAN, S. (1981). “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”. *Belleten XLV/2 (178)*: 23-78.

- TEZCAN, S. (2004). "Über die ursprüngliche Bedeutung von bodun". *Turfan Revisited – The first Century of Research into the Arts and Cultures of the Silk Road*. (ed. Desmond Durkin-Meisterernst, Simone Christiane Raschmann, Kens Wilkens, Marianne Yaldiz, Peter Zieme. Monographien zur indischen Archäologie, Kunst und Philologie Band 17: 349-350. Berlin.
- TEZCAN, S. (2011). Kutadgu Bilig'de Yeni Düzeltilmeler. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri. Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009)*. (Haz. M. Duman). Ankara: TDK Yayınları: 523-534.
- TOPARLI, R. vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- TRASK, R. L. (1993). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. New York: Routledge.
- UÇAR, E. (2019). "Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası (1825-2018)". *Journal of Old Turkic Studies JOTS*, 3/1: 139-239.
- ÜNLÜ, S. (2012). *Harezm-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜSTÜNER, A. (2000). "Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kullanılışı". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (1): 189-206.
- ÜSTÜNER, A. (2003). *Türkçede Pekiştirme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- WILKENS, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch - Deutsch - Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca - Almanca - Türkçe*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- YILDIRIM, T. (1998). *Kutadgu Bilig'de İsim Çekim ve Yapım Ekleri*. Niğde. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Kutadgu Bilig, which has a very important place for the Turkish language and culture, has been one of the works that have been a guide for the Turkish world for centuries due to the originality of its language and its content. This work is a poetic, educational work with high literary value, extraordinary use of language; dealing with topics such as sociology, psychology, state administration, and happiness. Kutadgu Bilig still contains mysteries awaiting solution despite the fact that nearly one thousand and two hundred scientific studies have been conducted on it.

Purpose

The purpose of this study is to determine that some of the derivational suffixes in Kutadgu Bilig have zero function and to explain how they become meaningless in context. Before doing this, it is necessary to determine the difference between dysfunction suffixes and enclitics; because enclitics are often confused with class-function suffixes. For this reason, the concepts of suffix, dysfunction suffix; clitic, enclitic and reinforcement are explained and the study is established on a solid ground. In this way, it is ensured that the suffixes that are originally enclitic and have reinforcing functions in terms of meaning by becoming additive, and the dysfunction derivational suffixes that are the subject of this research are not confused with each other.

Literature review

More than a thousand scientific studies have been conducted on Kutadgu Bilig. In these studies, no direct study has been conducted on dysfunction suffixes. There is only one study that named the suffixes as “dysfunction (zero-function)”. Aşcı and Kırbaş’s study (2021) is on some dysfunction derivational suffixes in Nehcü’l-Ferâdis.

There are many studies on word formation and derivational suffixes in Kutadgu Bilig. Among these, Altay (1967), Tekin (1967), Clauson (1972), Dilaçar (1972), Gülensoy (1974), Karamanlioğlu (1976), Ercilasun (1984), Gülensoy (1984), Erdal (1985), Sarıca (1987), Erdal (1991), Önler (1993), Hacıeminoğlu (1996), Yıldırım (1998), Temizsoylu (2002), Erdal (2004), Güner (2008), Taş (2009), Argunşah (2010), Aydın (2011), Corga (2011), Tezcan (2011), Koca (2013) and Taş’s (2016) studies are directly related to derivational suffixes in Kutadgu Bilig. In addition to these studies, there are dozens of studies on lexical units in the work and the morphemes that form them.

Methodology

In this article, Arat’s studies (Kutadgu Bilig-I Text, 2007; Kutadgu Bilig-II Translation, 1998; Kutadgu Bilig-III Index, 1979) are taken as basis in determining the dysfunction suffixes in Kutadgu Bilig. Critical publications, new reading proposals, and text repairs made on these studies are also evaluated.

Based on the context, derivational suffixes that have lost their semantic function in Kutadgu Bilig are identified in lexical units and listed alphabetically. The form of the suffixes in the lexical units determined in the context, their meaning, and the place where they are used in KB are shown; if the form of the lexical unit before the expansion with the suffix in question exists in KB, it is shown immediately afterwards. It is particularly emphasized that these two forms have the same meaning in the context.

The function of the identified dysfunction suffix before it became dysfunctional is explained, and how it evolved in the historical process is witnessed in order to compare it with the forms and meanings in the Orkhon, Old Uyghur, Karakhanid, Khwarezm and Historical Kipchak periods. The researchers’ views on the origin and function of the suffix are included, and in the context, how this suffix became "dysfunction" is explained. The couplet in which each lexical unit is used in the text and its translation into Turkish in Turkey are also given.

Results and Conclusions

In this study, the dysfunction derivational suffixes in the work are identified and examined. As a result of these examinations, the following conclusions are reached.

a) It is determined that seven (7) noun derivational suffixes in Kutadgu Bilig have zero function in some lexical units. These suffixes and the lexical units in which the suffixes have zero function are as follows: {+(A)n} (boğun, oğlan), {+çl} (başçı), {+gü} (negü), {+lXk} (ağılık, keğgülık, meñilik), {+me} (neçeme), {+n} (ikigün, öñin, tekin, terkin, üçegün), {+slg, +suk} (ersig, kulsıg, adınsıg, tañsuk).

b) In Kutadgu Bilig, it has been determined that eight (8) verb-forming suffixes have zero function in some lexical units. These suffixes and the lexical units in which the suffixes are in the zero function are: {-A-} (kama-, öçe-, sıka-, tara-), {-Ar-} (kızır-), {-l-, -U-} (aşu- / Eşü-, eri-, tarı-, tatı-, teñi-, yağu-, yorı- (?), {-k-} (irik-, öçük-, saķ-, onuķ-, uçuk-), {-l-} (algal-, tuğul-, uđul-), {-n-} (ekin-, isin-, ewin-, seren-, toğun-), {-ş-} (bulğaş-, yağuş-, yaķış-, yıraş-), {-t-} (purify-, distinguish-, hold-, ewit-, kağıt-). In the verb *yorı-*, one (1) dysfunctional noun forming suffix (+l-) is detected.

c) We also included the example el “el, bir uzvumuz”, which is used only in one example due to meter, in our study. Although it is used in one example, it can be said that the suffix {-g} in the lexical unit elig “el, bir uzvumuz”, which is widely used, has become dysfunctional in this context.

d) Two views have been put forward about the structure of the verb yorı-: <*yo-r +ı-; <*yo-r-ı-. The dominant view is that {ı} in the verb is a suffix that makes a verb from a noun. On the other hand, the fact that both yorı- and yor- forms have been used since Old Uyghur Turkish, and that the {ı} morpheme in the form of yor- has been dropped in the position of an unstressed middle syllable vowel, puts the theory in trouble. In this study, the {ı} morpheme has been evaluated as a suffix that makes a verb from a noun, in accordance with the general view.

e) It has been observed that the dysfunction derivational suffixes identified in Kutadgu Bilig mostly have zero function in Old Uyghur Turkish works; they even preserved this feature in Khwarezm and Historical Kipchak Turkish. This situation shows that these suffixes in the lexical units in question continued to be dysfunctional in the period of Turkish until the 15th century.

f) In such studies, enclitics, clitics, proclitics and dysfunction derivational suffixes should not be confused with each other. This confusion has been observed in some studies.